

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Vyhlazovací tábor Sobibór

Lucie Červenková

Plzeň 2017

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Obecné dějiny

Bakalářská práce

Vyhlazovací tábor Sobibór

Lucie Červenková

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2017

.....

Touto cestou bych ráda poděkovala doc. PhDr. Lukáši Novotnému, Ph.D. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnoval.

Obsah

1	Úvod	6
2	Postavení Židů a konečné řešení židovské otázky	9
3	Akce Reinhard	15
3.1	Eutanazie	17
3.2	Personál	19
3.3	Výstavba táborů	21
4	Sobibór	27
4.1	Sobibór: květen až červenec 1942	33
4.2	Pracovní komanda	37
4.2.1	Pracovní komanda Tábora II	38
4.2.2	Pracovní komanda Tábora I.....	40
4.2.3	Pracovní komanda Tábora III	41
4.3	Pracovní den	43
4.4	Sobibór: říjen 1942 až říjen 1943	44
5	Vzpoura a útěk.....	48
6	Závěr	54
7	Seznam použité literatury	56
8	Resumé.....	59
9	Přílohy	60

1 Úvod

Bakalářská práce se věnuje tématu nacistického vyhlazovacího tábora Sobibór, jehož stavba započala na jaře 1942. Tábor Sobibór byl zbudován v rámci akce Reinhard, což byl krycí název pro výstavbu tří továren na smrt u obcí Bežec, Sobibór a Treblinka na bývalém polském okupovaném území za druhé světové války. Rozhodnutí o zřízení a vybudování táborových komplexů bylo sjednáno na konferenci ve Wannsee, která také projednávala „konečné řešení židovské otázky“. Právě lidé židovské víry měli nalézt smrt v plynových komorách Sobibóru a dalších dvou zařízení.

Práce si klade za cíl popsat vývoj židovské otázky ve vztahu ke vzniku vyhlazovacích táborů. Jejím hlavním cílem je analyzovat vznik a vývoj vyhlazovacího tábora Sobibór. Často uváděné přízvisko továrny na smrt u táborů akce Reinhard vyjadřuje jediný prostý účel existence vyhlazovacích objektů. Deportovaní lidé byli po příjezdu do vyhlazovacích zařízení posíláni přímo do plynových komor na smrt. Šanci na možné přežití mělo jen malé množství osob, které zachránil před smrtí jejich řemeslnický um či nápadná fyzická zdatnost, díky čemuž se mohli dostat do společnosti pracovních vězňů, zajišťujících táborové práce. Pracovní vězni v Sobibóru na sklonku jeho vyhlazovací funkčnosti v říjnu 1943 naplánovali povstání. Během rebelie se jim podařilo usmrtit některé přední nacistické představitele tábora a uskutečnit útěk. Po revoltě a exodu vězňů došlo k uzavření zařízení, likvidaci důkazů a k demolici výstavby. Skutečnost, že tábor fungoval skryt zrakům veřejnosti a podléhal utajení, má za následek velmi omezený počet informací i jejich zdrojů. Většina zpráv o fungování tábora pochází přímo ze vzpomínek bývalých přeživších vězňů, kteří se ve svých memoárech a rozhovorech vracejí zpět k hrůzám, jež prožili v Sobibóru.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. V první kapitole je popisováno postavení Židů za druhé světové války, a idea „konečného řešení židovské otázky“. Ta vedla k následnému rozhodnutí na výstavby vyhlazovacích zařízení. Druhá kapitola přibližuje osazenstvo a fungování akce Reinhard, a poskytuje informace o táborech Bežec a Treblinka, které byly (společně se Sobibórem) zhmotněním představ nacistů o vyřešení nechtěné existence Židů. Kapitola také přináší vhled do

programu Eutanazie, který využíval jako první koncepci usmrcování oxidem uhelnatým v plynových komorách. Třetí kapitola se zabývá vlastním tématem práce, táborem Sobibór, od počátku jeho výstavby k prvotnímu pracovnímu nasazení. Dále se kapitola věnuje systému pracovních židovských vězňů. Ten se v průběhu táborového fungování přetvořil. Z dočasného vězeňského oddílu s krátkou životností se zformovala stálá vězeňská komanda, jež měla na starosti prakticky celý bezproblémový chod tábora. Kapitola přibližuje také pracovní den jednotlivých členů komand a jejich táborové povinnosti. Závěrečná čtvrtá kapitola je věnována přípravám a realizaci útěku vězňů z tábora.

V českém prostředí je vydáváno mnoho publikací a prací, které se zabývají tématem holokaustu a vyhlazování Židů během druhé světové války. Nejvíce přínosným zdrojem pro sepsání práce se mi stala kniha Arada Jicchaka *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, ve které autor velmi detailně popisuje jednotlivé tábory od počátku jejich vzniku po jejich konec. V práci jsou vloženy citace z výpovědí účastníků pro přiblížení reality a také statistické údaje o původu jednotlivých obětí. Kniha *From the Ashes of Sobibor: A Story of Survival* a *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report* byly sepsány přímým účastníkem vzpoury a následného útěku ze Sobibóru Thomasem „Toivim“ Blattem. V publikacích se vrací zpět do tábora, přičemž čerpal ze svých vzpomínek a také prováděl vlastní výzkum. Schelvis Jules, další přeživší útěku, sepsal knihu *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*. Tento odvážný nizozemský historik se účastnil obnoveného soudního procesu, vedeného s Karlem Frenzelem, jež byl rozsudkem z roku 1985 shledán vinným a opětovně poslán na doživotí do vězení. Schelvis, společně s Dunyou Breurovou, natočil během let 1983 a 1984 na videokameru rozhovory s přeživšími útěku. Marek Bem, který je bývalým ředitelem Muzea vyhlazovacího tábora Sobibór, sepsal velmi obsáhlou monografii *Sobibor Extermination Camp 1942–1943*. Jako jeden z expertů na problematiku akce Reinard a tábora Sobibór vytvořil obsáhlou syntézu, přičemž využíval unikátní dokumenty, svědectví, zprávy, mapy, kresby a fotografie. Také jeho články (vydané překladem v Terezínských listech) se mi staly cenným zdrojem k tématu přípravy a útěku vězňů a také k dalšímu osudu táborového zařízení. Jejich

názvy jsou: *Důsledky vzpoury a útěku vězňů německého vyhlazovacího tábora Sobibor (14. října 1943)* a *Vzpoura a útek vězňů z německého vyhlazovacího tábora Sobibor. Exodus 14. října 1943. Z výpovědi účastníků.*

2 Postavení Židů a konečné řešení židovské otázky

Program nacistického Německa na úplné vyhlazení židovského obyvatelstva během 2. světové války dostal svoji podobu na konferenci ve Wannsee, která se konala 20. ledna 1942. Na jednání na předměstí Berlína byli na žádost Reinharda Heydricha přítomni přední představitelé nejvyšších říšských úřadů a státní sekretáři, aby společně vyřešili otázku tzv. konečného řešení židovské otázky.¹ Pozvané hosty (celkem jich bylo 15) lze rozdělit do několika skupin. V nejvíce zastoupené skupině byli pracovníci ministerstev, majících na starosti židovské záležitosti. Za ministerstvo vnitra se účastnil Wilhelm Stuckart, Roland Freisler byl zástupce ministerstva spravedlnosti a říšské kancléřství vyslalo delegáta Fridricha Wilhelma Kritzingera. Martin Luther zastupoval ministerstvo zahraničí a za organizaci pro 4-letý plán byl přítomen Erich Neumann. Do této skupiny je možné také ještě přiřadit Alfreda Meyera a Georga Leibbrandta, kteří pracovali na ministerstvu pro obsazená území na východě. Původní pozvaní zástupci z Generálního gouvernementu (střední polské okupované území) se nemohli zúčastnit, a proto byli vysláni jejich podřízení pracovníci. Jednalo se o Josefa Bühlera, zastupujícího záležitosti civilní správy a také byl přítomen Eberhard Schöngarth, jakožto šéf bezpečnostní policie. Státního tajemníka ministerstva zastupoval Franz Schlegelberger. Výše uvedené skupiny doplňovali ještě člen Hlavního úřadu SS pro otázky rasy a osidlování Otto Hofmann a za kancelář nacistické strany byl přizván Gerhard Klopfer. Uvedené skupiny ještě doplňovali z nařízení Reinharda Heydricha za gestapo a Hlavní bezpečnostní říšský úřad Heinrich Müller a Adolf Eichmann. Posledním členem konference byl Rudolf Lange, šéf bezpečnostní policie z Rigy.²

Nástup Adolfa Hitlera k moci na konci ledna 1933 znamenal pro Židy počátek plánovaného konce. Skoro několika tisíciletý antisemitismus určil nesnášenlivost a zaujaté chování vůči Židům, kteří byli nacisty determinováni ne jako příslušníci náboženství, nýbrž jako rasa. „Židovskému druhu“ byla

¹ SEEMANN, Richard, *Cesta do Wannsee – Konečné řešení takzvané židovské otázky a germanizace českých zemí*, Středokluky 2008, s. 103.

² ROSEMAN, Mark, *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*, Praha 2003, s. 84–85.

přisuzována role příživníka, který se obohacuje na úkor strádající a oslabené poválečné německé společnosti.³ V rámci historického vývoje byli Židé obyvateli Evropy již více jak 2 000 let.⁴ Antisemitismus (odpor, nenávisť, diskriminace) se rozvíjel již od dob starověkého Říma, kdy byla Židům nakazována víra v římské polyteistické náboženství. I přes skutečnost, že Ježíš byl vydán na smrt z římského rozhodnutí, panovalo v některých křesťanech přesvědčení o vině Židů. Nenávisť v průběhu věků vedla k různým omezujícím zákonům a nařízením, hlavně v křesťanských oblastech Evropy. Židům byla zakázána držba pozemků a podniků, věnovali se tedy finančnictví, které jen umocnilo názor ostatních na nelítostného a lichvářského Žida. V době Hitlerova vzestupu existovala ve východní části evropského území menší židovská městečka zvaná *Štetly*⁵, která byla obývaná lidmi vyznávající tradiční způsob života. Hovořilo se v nich směsicí němčiny a hebrejštiny (jidiš), obyvatelé byli velmi zbožní, dodržovali ortodoxní vyznání jejich náboženství a oblékali dlouhý černý plášť (kaftan). V západní části Evropy asimilovali Židé kulturu a znaky svého okolí, a tudíž žili stejně jako jiní lidé ze společnosti, která je obklopovala. Mluvili totožným jazykem a také se stejně oblékali. Pracovali jako lékaři, advokáti, obchodníci, učitelé a statkáři. Poválečnou protižidovskou averzi podněcovali nacisté tvrzením, že zprávy o krutém německém jednání za Velké války rozšiřovaly noviny, tajně kontrolované Židy.⁶

Po získání moci začala nacistická strana (Národní socialistická německá dělnická strana – NSDAP⁷) samovolně „řešit“ situaci. Zastrasování, násilí a šikana se staly všudypřítomnou skutečností pro německé Židy, kterým byla znesnadňována jejich práce. Dále na ně platila omezující nařízení. Obce proti nim vydávaly zákazy vstupu a také jim byly zapovězeny návštěvy veřejných zařízení.⁸ Nacističtí příslušníci útočného oddílu SA (Sturmabteilung, hovorově označované jako „hnědé košile“) a organizace Hitlerjugend (Hitlerova mládež) zpočátku

³ BARTEL, Judith Sandeen, *Holocaust: Ztracená slova*, Pardubice 2006, s. 6.

⁴ Tamtéž, s. 11.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž, s. 11–16.

⁷ SNYDER, Timothy, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha, Litomyšl 2013, s. 29.

⁸ *Pronásledování německých Židů po převzetí moci nacisty*. In: Holocaust [online], [cit. 2017-03-02]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/konecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/pronasledovani-nemeckych-zidu-po-prevzeti-moci-nacisty/>.

útočili na Židy pomocí bojkotu jejich obchodů a obchodních domů, které nebyly tolerovány a podporovány. Od roku 1934 již Židé byli vyloučeni z německého veřejného života.⁹ K tomu, aby mělo protižidovské jednání právní základ, byly vyhlášeny 15. září 1935 norimberské zákony, které rušily Židům jejich občanská práva a jež je s konečnou platností vyčlenily z německé společnosti. Vrcholem se stala Křišťálová noc z 9. na 10. listopadu 1938, kdy došlo k vypalování synagog, obchodů a dalších židovských objektů. Čin, který svým následkem vyvolal Křišťálovou noc, provedl Herschel Grünspan. Tento mladý (ve věku 17 let) Žid v Paříži 7. listopadu 1938 zaútočil a 2 výstřely zranil Ernsta vom Ratha, sekretáře německého velvyslanectví v Paříži. Aktem chtěl pomstít svoji rodinu, která patřila do skupiny deportovaných polských Židů z Německa. Rodina byla nucena společně s ostatními vyhoštěnými vyčkávat po dobu několika týdnů na polských hranicích na povolení ke vstupu, protože je nikdo nechtěl přijmout. Atentátník byl zajat a předán německé spravedlnosti. Sekretář podlehl zraněním atentátu o 2 dny později, 9. listopadu. Zprávu o jeho smrti přinesl Joseph Goebbels toho večera na nacistickou schůzku v Mnichově. Oznamováním podnítil touhu po pomstě, kterou se stala právě Křišťálová noc. Po noci odplaty bylo přikázáno Židům odklidit následky a dát ulice do předchozího stavu. Židé neměli nárok na vyplacení odškodného. Navíc také museli uhradit peněžitý trest ve výši 1 000 000 000 říšských marek.¹⁰ Řádění mělo za následek kolem 100 obětí. Kromě toho všeho bylo 30 000 lidí posláno do koncentračních táborů. Ti, kteří unikli, se snažili bezúspěšně získat azyl v jiných zemích. Museli proto vyčkat v německém prostoru na svůj osud.¹¹

Až do počátku války v roce 1939 nebyl Hitlerův hlavní záměr vyhladit německé Židy. V době jeho nástupu do kancléřského úřadu čítala totiž židovská populace jen 1 % z celkového počtu německého obyvatelstva. K uskutečnění svého plánu na zničení Židů proto musel začít v oblastech, kde byla jejich nejvyšší koncentrace: v Polsku a v Sovětském svazu. Jeho záměr ale zahrnoval mnohem

⁹ ROSEMAN, s. 18–19.

¹⁰ *Křišťálová noc*. In: Holocaust [online], [cit. 2017-03-02]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/kristalova-noc-1938/>

¹¹ ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, Praha 2006, s. 9–10.

více skupin než jen Židy. Jednalo se mu celkově o území Polska a Sovětského svazu, přičemž do vyhlazovacího plánu zahrnoval Slované obecně. V případě uskutečnění jeho vize by bylo obětí války mnohonásobně více.¹²

Období od začátku války do nacistického vpádu do Sovětského svazu v červnu roku 1941 již nebylo politikou nucené židovské emigrace, nýbrž koncentrace v ghettech.¹³ Jicchak Arad uvádí: „*Polští Židé byli vystavováni pogromům, nuceni nosit žlutou nášivku nebo bílou pásku a zapřaženi do nucené práce. Jejich majetek byl zkonfiskován a byli internováni v ghettech, kde je drželi v nutných podmínkách a v nichž si nemoci a epidemie vyžádaly tisíce obětí. Trápení a perzekuce nebraly konce. Mnohé poslali do pracovních a koncentračních táborů a stovky byly usmrceny za jakýkoli nepatrný přestupek.*“¹⁴ Již na podzim 1941 se rozhodlo o přesídlení Židů z Německa (bylo jich kolem 130 000), Rakouska a Protektorátu Čechy a Morava. Židům nacisté podstrkovali lživé informace obhajující jejich jednání. Mluvili o potřebném přesunutí do pracovních táborů nebo zemědělských statků na východě.¹⁵ Všichni Židé (kteří byli přesunuti z Říše a také místní, polští) se měli soustředit v oblastech za Warszawou a kolem Lublinu, obecně mezi řekami Wislou a Bugem. Ghetta se zřizovala ve velkých městech jako byla Warszawa, Łódź, Riga a další, z důvodu lepší kontroly a organizace budoucích deportací. Aby se zabránilo případného odporu při přesunu, bylo zapotřebí zlikvidovat místní polskou inteligenci z řad učitelů, kněží, šlechty a kohokoli schopného se vzepřít. Uvedené skupiny poslali do koncentračních táborů nebo povraždili.¹⁶

S otevřením východní fronty v polovině roku 1941 uvažovali Němci o uplatnění čtyř strategií. Tou hlavní bylo uskutečnit bleskovou válku, která by za velmi krátkou dobu podrobila Sovětský svaz. Další ideje počítaly s masivním smrtelným vyhladováním, uskutečněním konečného řešení a přetvořením poraženého Sovětského svazu v oblast podléhající německému dohledu

¹² SNYDER, s. 10–11.

¹³ ARAD, s. 10.

¹⁴ Tamtéž, s. 10–11.

¹⁵ KNOPP, Guido, *Holokaust: zločin proti lidstvu*, Praha 2008, s. 13–14.

¹⁶ SMITH, Mark S., *Útěk z továrny na smrt*, Český Těšín 2011, s. 81.

a kontrole.¹⁷ Vyvražďování Židů v Sovětském svazu zpočátku probíhalo za přispění zvláštního komanda SS (Schutzstaffel, ozbrojená organizace) nazývaného *Einsatzgruppen*, které podléhalo přímo Reinhardu Heydrichovi. Tyto 4 oddíly *Einsatzgruppen* následovaly německou armádu v sovětském prostoru s určením povraždit Židy, představitele komunistické strany a velitele Rudé armády. Uvedené skupiny vždy seřadili a následně dovedli k již předem vykopaným pohřebním jámám. Likvidace probíhala prostřednictvím střelných zbraní. V některých případech mohla trvat i několik týdnů, načež se popravující jednotky přesunuly do jiné oblasti. Takováto forma vyvražďování však s sebou přinesla mnoho překážek pro Němce. Jednalo se především o ohromný počet popravovaných a také o kvantitativní nároky na aktéry poprav, které nebyly zcela pokryty. Je zřejmé, že pokud by bylo pokračováno v této cestě usmrcování i mimo oblast Sovětského svazu, tak by byla přitahována nežádoucí pozornost. Dalším důsledkem, jež se týkal přímo vykonavatelů poprav, byl psychický dopad. Mnoho z katů nevydrželo systematické vraždění a duševně se zhroutili.¹⁸

Jelikož blesková válka neprobíhala podle původních plánů a vítězství bylo v nedohlednu, o to více se kladl důraz na vyřešení židovské otázky. Nacističtí představitelé Heinrich Himmler a Reinhard Heydrich dostali v červenci 1941¹⁹ příkaz od Hermanna Göringa, aby se plně věnovali vyřešení židovské otázky. Idea počítala s přesunutím na východ, kde se měli Židé upracovat k smrti. Práce neschopní měli zemřít rovnou. Židé byli nacisty v Německu velmi často prezentováni jako národ, kterému se v době války poskytují potraviny na úkor ostatních.²⁰

Heydrich, na základě pověření z konce července 1941, svolal 20. ledna 1942 do vily na berlínském předměstí Wannsee konferenci, jejímž hlavním cílem bylo konečného řešení židovské otázky. V jediném dochovaném zápisu jednání byly postupy zaznamenány pomocí krycích názvů. Zcela chyběla část pojednávající o způsobu zničení předpokládaného počtu 11 000 000 Židů. Heydrichovým

¹⁷ SNYDER, s. 190.

¹⁸ ARAD, s. 15–16.

¹⁹ SNYDER, s. 190–191.

²⁰ Tamtéž.

záměrem bylo vytvořit plně koordinovaný systém upevňující moc SS, gestapa a také svojí vlastní. Evropští Židé měli být evakuováni do vyhlazovacích zařízení, která se ovšem v době konání konference teprve stavěla. Během deportací mělo často docházet k využívání klamu, který sděloval nutnost pracovního přesídlení na východ.²¹ Účastníkem na konferenci byl také státní tajemník oblasti Generálního gouvernementu Josef Bühler. Jeho požadavkem bylo, aby se s uskutečněním konečného řešení poprvé začalo právě v oblasti Generálního gouvernementu, kde žilo v té době necelých 2 500 000 Židů. Žádost byla vyslyšena a později je nazvána jako akce Reinhard.²² V rámci této akce byly vystavěny 3 vyhlazovací tábory. Bežec, Sobibór a Treblinka. Za ostatným drátem těchto „továren na smrt“ přišli o život občané nejen Generálního gouvernementu, ale také Nizozemska, Francie, Řecka, Jugoslávie, Německa, Československa, Rakouska a Sovětského svazu.²³

V případě terminologie je nutné rozlišovat mezi koncentračním a vyhlazovacím táborem. V předválečném období lze nalézt 59 koncentračních táborů. Koncentrační tábor Dachau, vystavěný roku 1933, byl 1. zařízením pro likvidaci politických vězňů. Za války existovalo 23 hlavních táborů s podružným počtem 1 200 vedlejších zařízení. Mimo jiné byly vystavěny i komplexy podobné vězení: tábory pro nucené práce, pracovní výchovné tábory, zařízení pro trestance, válečné zajatce a také i civilisty, sběrné nebo jen průchozí tábory. V obsazených územích na východě Evropy bylo pro Židy na 500 ghatt a 900 pracovních táborů. V uvedených koncentračních zařízeních byli lidé zaregistrováni, číselně označeni, byl jim přidělen obývací prostor a vykonávaná práce. Tito lidé byli separovaní od okolního světa. Za symbol genocidy Židů lze považovat koncentrační a zároveň vyhlazovací tábor Oświęcim–Brzezinka.²⁴ Existence vyhlazovacích táborů byla přísně utajena. Jednalo se o byrokraticky izolovaná zařízení, jejichž jediným účelem bylo zabíjení. Vězni v táborech byli drženi jen v takovém množství, které umožňovalo hladký chod vyhlazovací mašinerie. Továrny na smrt, jak je lze příznačně označit, se nacházely v Chełmnu, Bežeci, Sobibóru a v Treblince.²⁵

²¹ SEEMANN, s. 103.

²² ARAD, s. 21.

²³ Tamtéž, s. 7.

²⁴ SOFSKY, Wolfgang, *Řád teroru: koncentrační tábor*, Praha 2006, s. 22–23.

²⁵ Tamtéž.

V nich probíhalo mechanické, systematické a důsledně koordinované vraždění v anonymitě. Svědectví tedy mohli podat jen ti, kterým se podařilo přežít.²⁶

3 Akce Reinhard

Pod označením akce Reinhard se skrývá výstavba 3 vyhlazovacích táborů v oblasti okupovaného polského území: Bežec, Sobibór a Treblinka. Plán měl být v počátku pojmenován po Fritzovi Reinhardtovi, který zastával funkci státního tajemníka německého ministerstva financí a jenž měl kontrolu nad majetkem deportovaných Židů. Své označení ale nakonec získal na počest zemřelého Reinharda Heydricha, který podlehl v červnu 1942 zraněním atentátu.²⁷ Právě z důvodu pomyslné odvety za tento čin se dařilo v domnělých napadených nacistech vyvolat pocit soudržnosti, který tak zastíral skutečné příčiny nesnází na vojenském a politickém poli.²⁸

V uvedených zařízeních měli jako první najít smrt lidé z oblasti Generálního gouvernementu, zahrnující oblasti Warszawa, Kraków, Lublin, Lwów a Radom. Celkem se mělo jednat o 2 284 000 Židů.²⁹ Velitelem a hlavním organizátorem byl jmenován Rakušan Odilo Globocnik, který vykonával funkci velitele SS a policie v obvodu Lublin. Globocnik ze své činnosti již dříve připravil obvod na velkolepé plány pro konečné řešení. Lublin se stal střediskem hospodářských podniků SS: byla v něm zřízena pobočka DAW (Německé zbrojní závody) a oděvní závody SS využívající židovské práce. V červenci 1941 navštívil Himmler Lublin a rozhodl se zdejší podniky rozšířit. Práce a provoz podniků měli zajišťovat Židé, pro které měl být postaven koncentrační tábor Majdanek s kapacitou 50 000 vězňů. Tábor měl sloužit podle pozdějšího rozhodnutí i jako zajatecké zařízení pro sovětské válečné vězně.³⁰

Adolf Hitler, který si nechtěl pokazit představu sebe jako spravedlivého vůdce, vydával rozkazy týkající se holokaustu jen ústně. Vykonavatelé jeho vůle se tak museli zorientovat v náznacích a v pokýváních hlavou. Žádné přímé povely

²⁶ KNOPP, s. 325.

²⁷ SCHELVIS, Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*, Oxford 2007, s. 5.

²⁸ SNYDER., s. 258.

²⁹ ARAD, s. 21.

³⁰ Tamtéž, s. 22–23.

a písemná nařízení neměly vést k jeho odpovědnosti za holokaust.³¹ Stejným opatrným způsobem se řídil také Himmler, který Globocnikovi neposílal žádné písemné rozkazy a vše nařizoval ústní formou. Striktně dbal na to, aby žádné rozhodnutí týkající se vyhlazení Židů nebylo písemně zaznamenáno.³²

Mimo Globocnika (který podléhal přímo Himmlerovi a také v rámci své funkce velitele SS a policie byl podřízen Friedrichu Krugerovi, vůdci policie a vysoce postavenému členu SS a SA) byl téměř na stejné úrovni rozhodování Hermann Höfle, který měl na starosti organizaci a osazenstvo akce. Stavební odbor sídlil v Zamości a zabavený židovský majetek se shromažďoval v komplexu opuštěného letiště v Lublinu.³³ Toto zabavené polské armádní letiště se svými hangáry sloužilo pro shromažďování a uskladňování zařízení. Třídící práce mělo na starosti 2 000 Židů (převážně žen) pod dohledem stráží SS. Čistili oblečení od Davidových hvězd (aby nemohlo být dohledatelné a přiřazeno k obětem), třídili věci a cennosti včetně peněz. V pozdější době byly zřízeny speciální komory, ve kterých se dezinfikovaly cenné kožešiny od cyklonu B. V druhém (menším) shromažďovacím depu na adrese Chopinova ulice 27, oficiálně známém jako Sklad pro konfiskovaný nepřátelský majetek, Židé třídili domácí věci a majetek, průmyslové a vědecké nástroje a zařízení a také menší počet oblečení a bot. Každý týden byly vypravovány 2 vlaky židovského oblečení a věcí do Německé říše. Globocnik často jezdil do Berlína se zabavenými cennostmi (peníze, šperky, drahokamy, snubní prsteny, zlaté zuby) a ukládal je do Říšské státní banky.³⁴ Obrovské množství zabavených věcí po Židech usmrcených v rámci akce Reinhard dalo vzniknout největšímu skladu kořisti v celé dosavadní nacistické okupované Evropě.³⁵ Prostory bývalé koleje Štěpána Báthoryho na lublinské adrese Pieradzkiego 11 poskytlý zázemí pro ústředí akce.³⁶ Globocnik měl k dispozici řadu sekretárek, které sice nebyly usvědčeny z přímého páčání

³¹ KNOPP, s. 101.

³² ARAD, s. 24.

³³ *Akce Reinard*. In: Reinhard.mysteria [online], [cit. 2017-03-02]. Dostupné z: <http://www.reinhard.mysteria.cz/index.html>.

³⁴ BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt-A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 8.

³⁵ LOWEROVÁ, Wendy, *Hitlerovy fúrie: německé ženy a nacistické vraždy*, Praha, Litomyšl 2015, s. 127–128.

³⁶ ARAD, s. 27.

holokaustu, ale podílely se na přípravě seznamů deportovaných Židů, evidovaly zabavený majetek a také sepisovaly soupisy mrtvých.³⁷

3.1 Eutanazie

Personál, který měl zajišťovat správné a efektivní fungování vyhlazovací mašinerie, byl poskytnut z odvolaného programu Eutanazie. Jak již název vypovídá, jednalo se o odstranění choromyslných (tělesně a duševně postižených), nevléčitelně nemocných, slabomyslných, epileptiků a schizofreniků.³⁸ Pokyn k vytvoření programu vydal Hitler k datu 1. září 1939, ve kterém svěřil organizační a rozhodovací pravomoci svému osobnímu lékaři Karlu Brandtovi a Philipu Bouhlerovi ze svého kancléřství. Projekt nesl označení T4, podle sídelní centrály na adrese Tiergartenstraße 4, Berlín.³⁹

Přípravy na program probíhaly ještě v předválečném období, konkrétně v roce 1935. Lékař Gerhard Wagner vypočetl státní náklady na udržování problematických skupin a výsledné sumy se pohybovaly ve stamilionech marek. V době vůdcova rozhodnutí z roku 1939 již byl program prakticky připraven a jeho chod zajišťoval Bouhlerův zástupce Viktor Brack. Ústavů programu T4 bylo celkem 6: Brandenburg, Grafeneck, Sonnenstein, Hadamar, Bernburg a Hartheim. Z počátku mělo docházet k usmrcování pomocí jedu v injekčních stříkačkách, ale množství poslaných na smrt se pohybovalo v desetitisících, musel být tedy nalezen rychlejší způsob. Jako nejefektivnější usmrcovací prostředek se ukázal oxid uhelnatý, později využívaný ve všech plynových komorách ústavů T4. Technickým uskutečněním byl pověřen policejní kapitán Christian Wirth.⁴⁰

Nacisté oxid uhelnatý využívali pro zabíjení od roku 1939, kdy byly sestrojeny první pojízdné plynové komory. Jejich původní podoba byla maringotka tažená automobilem, z níž byla napojena přívodní kabeláž na tlakové nádoby, ve kterých se nacházel technicky vyrobený oxid uhelnatý. Jako kamufláž zakrývající

³⁷ LOWEROVÁ, s. 128.

³⁸ ZÁMEČNÍK, Stanislav, *Za hranicí lidskosti: lékařské experimenty a otrocká práce v nacistických koncentračních táborech*, Praha 2010, s. 19.

³⁹ *Eutanazie (1939-1941)*. In: Holocaust [online], [cit. 2017-03-03]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/eutanazie-1939---1941/>.

⁴⁰ ZÁMEČNÍK, s. 19–23.

jejich pravý účel byly komory opatřeny nápisem Kaiser's-Kaffee Geschäft, tedy názvem sítě kaváren a obchodů. O těchto původních pojízdných komorách neexistuje žádný dochovaný dokument, a proto se o jejich existenci ví jen z výpovědí očitých svědků.⁴¹ Od roku 1941 se v komorách využíval jedovatý výfukový plyn. Bylo to z důvodu obtížné přepravy plynu v lahvích ve východních oblastech a také kvůli snížení nákladů na jeho vyhotovení. Autorem myšlenky byl Arthur Nebe, který se právě tímto způsobem nedopatřením přiotrávil, když usnul v nastartovaném autě v garáži.⁴² Před tímto způsobem usmrcování byl také vyzkoušen proces usmrcování pomocí výbušniny, který provedl v Minsku doktor Albert Widmann. Metoda se však projevila jako neúspěšná, protože nedokázala usmrtit požadovaný počet lidí. Nebe svůj nápad nejprve vyzkoušel se dvěma vozy, které připojil kovovými trubicemi ke zdi ústavu pro choromyslné v Mogilevě. Plyn byl vháněn trubicemi do vzduchotěsně uzavřené místnosti. V dalších pokusech se staly plynové komory již flexibilnějšími a připomínaly sanitku nebo pojízdný mrazák, kde byl v zadní části hermeticky uzavřený prostor pro oběti. Technický odbor Hlavního říšského bezpečnostního úřadu stavěl dva typy pojízdných komor: větší v délce necelých 6 metrů o kapacitě 150 lidí a menší o velikosti 4,5 metru pro 100 lidí. Oba typy měly shodnou šířku 2,5 metru a výšku 1,7 metru. Plynování bylo prováděno za jízdy, kdy po 15 až 30 minutách auto dojelo přímo k připraveným hrobům.⁴³

Počáteční komora plánu T4 byla zřízena v Brandenburgu a její spuštění sledovali v lednu 1940 mimo jednotlivých ředitelů ústavů pro eutanazii a lékařů také Bouhler a Brandt. U všech zařízení se mimo komor nacházela také krematoria. Plynové komory vypadaly jako koupelny se sprchami pro 25–50 lidí. Plyn se dovnitř pouštěl rourou, připevněnou k tlakové nádobě. Proces bylo možné sledovat skrze kukátko nebo dobře utěsněné okno.⁴⁴

Utajení Eutanazie ovšem nevydrželo dlouho. Začaly se objevovat různé otázky a nesrovnalosti. Pozůstalým po obětech byl zaslán dopis vyjadřující strohou

⁴¹ KYNCL, Vojtěch, *Stroje na smrt: plynové vozy a nacistická technologie konečného řešení*, Praha 2014, s. 35–36.

⁴² Tamtéž, s. 43–44.

⁴³ ARAD, s. 18–19.

⁴⁴ ZÁMEČNÍK, s. 22–23.

lítost nad smrtí jejich příbuzného, načež si mohli vyžádat urnu s popelem k pohřbení. V lepším případě schránka skutečně obsahovala lidský popel, který ovšem ne vždy patřil dané spřízněné osobě. Horší variantou byla nádoba naplněná hlínou nebo senem. Skutečnost, že okolní veřejnost věděla o hrůzných činech, dokládají také poválečné výpovědi. V nich bylo například zaznamenáno, že v Hadamaru se děti navzájem strašily smrtí v pecích tamějšího střediska. Autobusy se zamalovanými okny, jež dopravovaly „pacienty“, místní lidé označovali jako vražedné bedny. Samozřejmě jim také neunikl všudypřítomný zápach, který vycházel z komínů krematorií.⁴⁵ Program T4 zastavil Hitler 24. srpna 1941. Podnětem k tomuto kroku se staly řady rozhořčených dopisů církevních hodnostářů a také všeobecné obavy, aby do skupin pro program T4 nebyli zařazeni staří lidé, těžce nemocí nebo třeba zranění vojáci.⁴⁶

Vrcholným činem proti programu T4 bylo podání žaloby münsterského biskupa Clemense Augusta hraběte von Galena z 28. července 1941 na podezření z masových vražd. Z důvodu nečinnosti orgánů vůči jeho podnětu vystoupil 3. srpna s veřejným kázáním, v němž odsoudil Eutanazii jako vraždící instituci a její příslušníky jako vrahy. Právě v důsledku jeho kázání a nálad z něj pramenících bylo rozhodnuto o ukončení programu.⁴⁷ I přes to Eutanazie nadále, i když v menší míře, skrytě fungovala až do roku 1947. Popravovaným se místo plynového usmrcení dávaly jedovaté injekce a tablety.⁴⁸ Dokumenty obsahující evidenci a důkazy o Eutanazii nacisté zničili během války, ale dochovala se písemnost udávající počet obětí až ve výši 70 500 zavražděných do srpna 1941.⁴⁹

3.2 Personál

Německé pracovníky, kteří měli na starosti efektivní a bezproblémové fungování vyhlazovacích táborů lze rozdělit do 3 skupin. V nejmenší části bylo 92 převelených pracovníků z programu T4, kteří byli svými znalostmi o plynování

⁴⁵ KYNCL, s. 32–33.

⁴⁶ ZÁMEČNÍK, s. 25.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ KYNCL, s. 35.

⁴⁹ ZÁMEČNÍK, s. 26.

nejpřínosnější. Nejpočetnější skupina čítající 205 mužů se skládala z členů štábů nebo jednotek SS a policie. Do poslední skupiny 153 mužů patřili esesmani a policisté, kteří již sloužili v okrese Lublin pod velením Globocnika do vypuknutí akce Reinhard.⁵⁰ Pro pomocný personál byl zřízen výcvikový tábor Trawniki, v jehož řadách byli hlavně Ukrajinci (bývalí zajatci nebo příslušníci SS) a dále Němci žijící na území Polska, pobaltských států, Běloruska a Ukrajiny.⁵¹ Nejdůležitějšími pracovníky ale byli ti, kteří přišli z T4. Měli již zkušenosti a znalosti spojené s plynovacím zařízením a také s hromadným vražděním. Z toho důvodu mohli obsadit vyšší klíčové posty, jež byly spojené s vyhlazovací mašinerií a budováním táborů. Několik z nich prošlo také službou v lékařské jednotce na východní frontě u Kurska, kde měli ve svých výplatních knížkách speciální rudý list zakazující jejich nasazení v přední linii fronty. Opatření mělo zabránit případnému zajetí sovětskou armádou a vyzrazení programu Eutanazie nepřátelům.⁵²

Dřívějšími pracovníky Eutanazie byli také policejní komisař Christian Wirth, Josef Oberhauser a Hermann Höfle, kteří v rámci akce Reinhard zajišťovali vysoké pracovní posty.⁵³ Jako důkaz potvrzující jedinečnost bývalých pracovníků T4 lze spatřovat v jejich personálním zařazení. Prakticky byli přímo podřízeni Globocnikovi a jeho rozkazům, nosili šedé uniformy a měli hodnosti SS. Byrokraticky ovšem podléhali i nadále pod berlínské ústředí T4, které jim posílalo po zvláštním kurýrovi do Lublinu poštu a odměny. Rakousko a tamější ozdravné středisko Eutanazie jim sloužilo jako dovolenková destinace.⁵⁴

Celkový počet personálu zajišťující hladký chod táborů nepřesáhl hranici 150 mužů. V každém ze tří zařízení bylo kolem 20 až 40 německých důstojníků a poddůstojníků, kteří měli na starosti vrchní velení. V trawnickém zařízení vycvičení Ukrajinci a etničtí Němci měli na starosti strážní dohled nad tábory, pochůzky, obsazování hlídacích věží a zajišťování bezproblémového fungování

⁵⁰ ARAD, s. 25.

⁵¹ KYNCL, s. 196.

⁵² ARAD, s. 25–26.

⁵³ KYNCL, s. 196.

⁵⁴ ARAD, s. 26.

táborů.⁵⁵ Ačkoliv se může zdát, že počet jejich pracovníků byl nízký a nedostačující k dlouhodobému udržení vyhlazování, opak byl však pravdou. Jak poznamenal Sofsky: „Každá četa Ukrajinců podléhala dozorcům SS a tyto pomocné síly byly vybaveny černými uniformami, karabinami a koženými bičičky. Německý kmenový personál, jenž vyřizoval administrativu a měl vrchní dohled, nosil pouze pistole a bičičky a pro případ vážných komplikací měl k dispozici několik kulometů a ručních granátů. Každá z továren na smrt tedy byla provozována ne více než 120 až 150 muži s minimální pěší výzbrojí. Proti nim stály stovky pracovních vězňů a denně tisíce deportovaných. Tedy nikoli vojenská převaha, nýbrž promyšlený systém organizace, klamu, zastrasování a násilí zajišťoval provoz masového zabíjení.“⁵⁶ Globocnik a jeho podřízení (kolem 450 pracovníků) museli před samotným procesem vyhlazování nejprve vyřešit organizační otázky. Jednalo se o naplánování deportací a vůbec celého procesu vyvražďování, výstavbu táborů, likvidační postupy, koordinaci deportovaných Židů do továren na smrt a zabavení majetku s cennostmi. Vrchní velení akce Reinhard vypracovalo metodiky pro deportace, jimiž se řídili pracovníci mající na starosti koordinaci časového rozvrhu transportů dle kapacitních možností táborů smrti. Organizaci a provozování transportů nevedel Globocnikův štáb, ale Hlavní říšský bezpečnostní úřad se svými pobočkami společně s vyšším vedením SS a policie dané transportované oblasti.⁵⁷

3.3 Výstavba táborů

Soustava táborových komplexů neměla svůj vzor v žádném doposud existujícím zařízení. Tábor byly vybudovány podle jednoduché předlohy a v počátcích jejich fungování se značně improvizovalo.⁵⁸ Vedení akce Reinhard nevědělo, kolik táborů má vystavět, v jaké velikosti a zda vůbec budou dostačující k uskutečnění plánovaného vyhlazení.⁵⁹ K určení lokace výstavby jim pomohlo několik důležitých faktů. Předně měly být tábory situovány v blízkosti již existujících

⁵⁵ SOFSKY, s. 271.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ ARAD, s. 24.

⁵⁸ SOFSKY, s. 270.

⁵⁹ ARAD, s. 32.

vlakových tratí. Táborové okolí mělo vypadat nenápadně, aby nevzbudilo žádné podezření v přijíždějících obětech. Zařízení měla mít velikostně vhodný prostor pro svlékání, sklady pro uložení zabaveného majetku, izolované místnosti s motorem produkující jedovatý plyn a plochy, kde by bylo možné vykopat jámy pro těla.⁶⁰

Tábor Bełżec (SS-Sonderkommando Bełżec) se stal prvním a víceméně pokusným zařízením akce Reinhard. Lokace pro jeho umístění byla vybrána na jihovýchodě okresu Lublin. V jeho blízkosti se nacházela sovětsko – německá hraniční linie (tzv. Ottova linie), u které bylo postaveno opevnění. Na výstavbě barikády pracovalo tisíce Židů z lublinské oblasti, pro něž byl zřízen počátkem roku 1940 pracovní tábor. Fungoval ovšem jen do podzimu téhož roku. Zbylé protitankové příkopy později posloužily jako pohřební jámy zplynovaných obětí.⁶¹ Práce na výstavbě vyhlazovacího tábora započaly 1. října 1941 příchodem 3 členů SS, žádajících od obce 20 dělníků.⁶² Architektonické práce měl na starosti Richard Thomalla, pod jehož velením se začalo stavět 1. listopadu 1941. Poloze tábora příhodně posloužila slepá odbočka vlakových kolejí v délce necelých 500 metrů, která vedla od hlavní vlakové dráhy ve směru Lublin–Lwów. Tábor zaujímal plochu kolem 6 hektarů a mimo tento perimetr stály v blízkosti baráky a ubikace SS a sklady zabaveného zboží.⁶³

V únoru roku 1942 již bylo postaveno 10 dřevěných stavení a také 1 zděná budova, jejíž existenci potvrdili pouze 2 svědci, bývalý vězeň Rudolf Reder a Stanislaw Kozak, který pracoval na výstavbě komor.⁶⁴ Dohled nad pracemi byl svěřen Josefu Oberhauserovi, jehož vystřídal v půli prosince 1941 Christian Wirth, který se stal velitelem Bełżece. Oberhauser následně sloužil jako jeho pobočník. Wirth již měl zkušenosti v programu Eutanazie s vyhlazováním za pomoci pojízdných plynových aut a komor. Na základě jeho příkazu byly zbudovány stálé plynové komory se spalovacím motorem z automobilu.⁶⁵

⁶⁰ SCHELVIS, s. 25.

⁶¹ ARAD, s. 32.

⁶² KYNCL, s. 197.

⁶³ SCHELVIS, s. 25.

⁶⁴ KRAUS, Ota, KULKA, Erich, *Noc a mlha*, Praha 1958, s. 59.

⁶⁵ ARAD, s. 33–34.

Stavební práce jako takové skončily 22. prosince 1941, výstavba plynových komor pokračovala s plánovaným ukončením až v polovině února 1942. Wirth také nařídil, aby se do uvedených 3 komor v rámci dokonalé iluze namontovaly sprchové hlavice.⁶⁶ Vlakové transporty, které můžeme označit jako počátek akce Reinhard, přijely do Bełżece 17. března 1942. Do konce dubna bylo v táboře zabito již kolem 75 000 Židů z Lublinu, Lwówa a jejich okolí (Żółkiew, Stanisławów, Kołomyj, Drohobycz, Rawa Ruska). Vyhlažovací mašinerie byla ovšem nečekaně přerušena odjezdem Wirtha a jeho posádky SS. Příčiny opuštění tábora nejsou známy, ale na Globocnikův nátlak se Wirth v půli května 1942 vrátil zpět do Bełżece. Vyvražďovací proces fungoval i přes časté obtíže s komorami do poloviny června, majíce na kontě kolem 93 000 židovských obětí. Se vzrůstajícími likvidačními nároky (začaly totiž také přijíždět transporty z krakóvske oblasti) bylo rozhodnuto o výstavbě nových a větších plynových komor, které představovaly mezník mezi fázemi funkčnosti vyhlazovacího tábora. Počáteční tři dřevěná stavení byla rozebrána a na jejich základech vyrostla nová a masivnější budova o délce 24 metrů s šířkou 10 metrů. Vnitřní uspořádání stavby obsahovalo celkem 6 nových plynových komor o rozměrech 4 x 8 metrů. Po výstavbě uvedených místností se mohlo od poloviny července opět začít s vyvražďováním. Okamžitá kapacita zplynování byla navýšena na 2 000 lidí.⁶⁷

Tábor Bełżec neměl vystavěné krematorium, a tak oběti byly pohřbívány ve vykopaných jámách. Nedokonalost hrobů ukázaly letní měsíce, kdy se mrtvoly začaly nafukovat a rozkládat, načež se za přítomnosti spodních vod a tělních tekutin tlačily z jam.⁶⁸ Ke konci roku 1942 došlo v táborovém objektu k explozi vagonu s municí a zařízení bylo poškozeno. Dle některých domněnek se mělo jednat o práci vězňů, kteří plánovali vzpouru a očekávali pomoc zvenku. Po uvedeném incidentu došlo k uskutečnění příprav na uzavření tábora. Do konce května 1943 byly znovu otevřeny masové hroby a za pomoci dovezených bagrů k urychlení prací se vyjmuté ostatky pálily na hranicích.⁶⁹ Aby nic nepoukazovalo

⁶⁶ KYNCL, s. 197–198.

⁶⁷ ARAD, s. 78–84.

⁶⁸ KYNCL, s. 201.

⁶⁹ KRAUS, KULKA, s. 60.

na proběhlé zločiny byl tábor zbourán. Na jeho místě došlo k vysázení borovic. Ziskuchtivé okolní obyvatelstvo nicméně oblast rozkopávalo. Při hledání cenností nacházeli lidé ohořelé lidské kosti a rozkládající se maso.⁷⁰ Informací o Bežeci a jeho fungování není mnoho. Vězni podílející se na vyvražďování byli zabiti a esesmani o svých zločinech nevypovídali nebo byli eliminováni.⁷¹ Celkově se udává počet obětí tábora Bežec 600 000 lidí.⁷² Dalším, v pořadí druhým vystavěným táborem akce Reinhard byl Sobibór, kterému jsou věnovány následující kapitoly.

Táborový trojlístek uzavírá Treblinka (SS-Sonderkommando Treblinka), jejíž název je asi nejznámější. V podvědomí mnoha lidí evokuje představu holokaustu. V dubnu 1942 dosáhly tábory Bežec a Sobibór 99,9 % úspěšné úmrtnosti a následně se mohlo začít s přípravami na existenci tábora v blízkosti obce Treblinka.⁷³ Vystavěna byla na základě stejného modelu jako 2 předchozí tábory. Rozlohou a vnitřním upořádáním byl tábor nejvíce podobný Sobibóru. Od roku 1940 fungoval blízko obce Treblinka trestanecký tábor pro židovské a polské vězně, doplněné i zajatci jiných národností. Poloha nového vyhlazovacího zařízení byla necelý 1 kilometr od původního trestaneckého tábora a od vesnice jej dělila 4 kilometrová vzdálenost. Výhodnému umístění nahrával také fakt řídké osídlené a hustě zalesněné oblasti v nadmořské výšce 130 metrů. Stejně jako v Bežeci byla u Treblinky k dispozici málo užívaná železniční trať, z níž vedla odbočka právě do lesního úseku, ve kterém byl po 400 metrech od dráhy zřízen tábor.⁷⁴ Přísně střežená výstavba tábora započala na konci května 1942 za velmi drastických podmínek utajení. Každý, kdo se byť jen přiblížil ke staveništi, měl být bez milosti a výstrahy zastřelen, letadla nesměla nad táborem létat a vlaky zastavovaly ve vzdálenosti 200 metrů od staveb. Celková rozloha tábora činila 13,5 hektaru.⁷⁵ Dohledem nad pracemi byl pověřen Thomalla, který přicestoval z již dokončeného tábora Sobibór. Ve vyhlazovací části o rozměrech 100 x 200 metrů se nacházely

⁷⁰ SOFSKY, s. 284.

⁷¹ KRAUS, KULKA, s. 61–62.

⁷² ARAD, s. 133.

⁷³ SNYDER, s. 257.

⁷⁴ KYNCL, s. 215.

⁷⁵ KRAUS, KULKA, s. 78.

3 plynové komory o velikosti 4 x 4 metry, které měly výšku 2,6 metru. V komorách byl využíván diesellový motor.⁷⁶ Klíčová zařízení pro likvidaci byla dostavěna v polovině července 1942. S příjezdem prvních transportů 23. července se mohlo začít s plynováním. V následujících měsících stále pokračovaly stavební práce na okolních objektech.⁷⁷ Himmler v době července nařídil vysídlení veškerých Židů z Generálního gouvornementu. Deportační akce měly být provedeny do konce prosince 1942.⁷⁸

Několik počátečních týdnů fungování tábora se Němcům dařilo zamlčovat pravý účel zařízení. Přijíždějící oběti věřily, že se jedná pouze o přestupní tábor. Kamufláž se dařilo tajit až do poloviny srpna, kdy denní transporty přivázely kolem 7 000 lidí. Následně došlo k navýšení počtu lidí na 10 000 až 12 000. Hladkému průběhu postupu nedůvěřivých transportovaných lidí z nádražní rampy dále do tábora musely pomoci donucovací prostředky v podobě střelby a bití.⁷⁹ Některým Židům již během cesty docházela hrůznost jejich osudu. Ti, co měli štěstí a ve vagonech stáli u okýnek a stěn se škvírami, mohli vidět venku volající Poláky, ukazující jim gestem přejíždějícího ukazováčku po krku, jak s nimi bude naloženo.⁸⁰ Z důvodu vzrůstajícího počtu obětí již kapacitně nestačily stávající 3 plynové komory. Pro vyřešení této situace byl povolán Franz Stangl ze Sobibóru.⁸¹ Treblinka měla vážné nedostatky, což potvrzuje i přítomnost Wirtha, který byl v srpnu 1942 jmenován inspektorem všech 3 táborových zařízení. Ten setrval v táboře po dobu několika týdnů, aby pomohl Stanglovi nastalý problém vyřešit. Za jeho přítomnosti došlo k odklizení nahromaděných mrtvol z přijímacího nádvoří a okolí, na jejichž pohřbení dříve nebyl čas. O dočasné pozastavení vyhlazovacích činností požádal Wirth společně se Stanglem přímo ústředí akce Reinhard, které se souhlasem Globocnika 28. srpna rozhodlo o přerušení transportů z Warszawy a dalších lokalit.⁸² K obnovení transportů došlo na začátku září, kdy se nově přijíždějící vězni z warszawského ghetta nuceně

⁷⁶ KYNCL, s. 215–216.

⁷⁷ ARAD, s. 53.

⁷⁸ SNYDER, s. 259.

⁷⁹ ARAD, s. 93.

⁸⁰ SNYDER, s. 261.

⁸¹ KYNCL, s. 217.

⁸² ARAD, s. 98–100.

podíleli na výstavbě nových plynových komor. Na budování dohlížel Lorenz Hackenholt, který měl zkušenosti s novou výstavbou komor již v Belžeci. Ke 3 stávajícím komorám bylo dostavěno dalších 10 komor. Původní rozloha 50 m² byla rozšířena na 320 m².⁸³ V létě se informace o Treblince šířily za pomoci uprchlíků z vlakových transportů, kterých bylo více než z vlaků do Belžece a Sobibóru. Exilová polská vláda v Londýně dokonce informovala britské a americké spojence o hrůzných činech nacistů na polském území. Jejich prosby na odvetné jednání vůči německým civilistům nebyly vyslyšeny. Také polský odboj (Zemské armády) zvažoval možnosti napadení Treblinky. Z plánů nicméně sešlo. Němci vyvraceli jakákoliv tvrzení o posílání lidí do plynu.⁸⁴

Himmlerův plán na vyklizení ghetta ve Warszawě byl naplněn 22. září 1942.⁸⁵ Od poloviny listopadu do konce ledna 1943 nepřijížděly žádné transporty z Generálního gouvernementu. Zpracovávaly se vlaky přijíždějící z Białystoku. Od ledna do konce dubna 1943 přijelo malé množství transportů z warszawského ghetta, které bylo v dubnu již plně zlikvidováno.⁸⁶ Vlna deportací během března s sebou přinesla oběti z Rakouska, Nizozemí a Protektorátu Čechy a Morava.⁸⁷ Treblinka se také potýkala s problémem rozkládajících, zapáchajících a vytékajících obětí z hrobů. Pálení obětí započalo v Treblince na jaře 1943.⁸⁸ V březnu navštívil Himmler Treblinku a Sobibór s rozhodnutím ukončit táborové činnosti, protože v té době již byl v provozu tábor Oświęcim-Brzezinka, který svou kapacitou a větším počtem plynových komor mohl plně zastat plány vyhlazovací mašinerie.⁸⁹ Treblinka měla před uzavřením zpracovat poslední transporty z warszawského ghetta, Jugoslávie a Řecka. V plánu bylo také vykopat a spálit kolem 800 000 obětí. K rozpadu tábora došlo v srpnu 1943, kdy se vězni pokusili o vzpouru a útěk.⁹⁰

⁸³ KYNCL, s. 217–218.

⁸⁴ SNYDER, s. 263.

⁸⁵ Tamtéž, s. 264.

⁸⁶ ARAD, s. 133–134.

⁸⁷ KRAUS, KULKA, s. 79–80.

⁸⁸ KYNCL, s. 225.

⁸⁹ ARAD, s. 173.

⁹⁰ KYNCL, s. 225–226.

Demolice Treblinky začala po uvedeném povstání. Odstraňování stop probíhalo do října a část vězňů byla potom poslána do Sobibóru, aby tam pomohli s vyklížením po tamější vzpouře. Velitel Kurt Franz dostal rozkaz, aby své lidi převezl do Sobibóru. Na místě původního tábora byl z cihel dřívějších plynových komor vystavěn zemědělský statek, půda zorána, vyset vlčí bob a vysázen borový háj.⁹¹ Treblince je přisuzován počet 974 000 židovských obětí.⁹²

Po válce se roznesly zvěsti o zakopaných pokladech na území dřívějších táborů. Obrovské množství různých zlodějů, lupičů a také obyčejného obyvatelstva pomocí rýčů a lopat rozkopávalo opětovně táborová území. Někteří jedinci se neobávali použít granáty a bomby, aby v následných kráterech mohli prohledat kosti a zbytky těl v domnění, že naleznou skryté poklady.⁹³

Globocnik poslal během roku 1944 Himmlerovi dopis. V listu ho informuje, že v táborech operace Reinhard bylo vybráno kolem 178 000 000 německých říšských marek (v celkové částce jsou sečteny polské zloté, německé marky, vzácné kovy, cizí měna v papírových bankovkách a ve zlatě, drahokamy, cennosti a látky⁹⁴). V přepočtu by lup měl dnešní orientační hodnotu 700 000 000 dolarů (16 000 000 000 korun českých). Všechna kořist se ale nedostala do rukou Říše.⁹⁵ Válka s sebou přinesla nedostatek potravin a nižší životní standard, a tudíž mnoho Němců neodolalo zabavenému židovskému úlovku. Všechno nahromaděný majetek ale patřil Říši, a proto někteří z „lupičů“ zaplatili za okrádání životem.⁹⁶

4 Sobibór

Vesnice Sobibór se nachází v lesní oblasti u železniční tratě Chełm–Włodawa, přičemž od Włodawy ji dělí vzdálenost 8 kilometrů. Přírodní hranicí byla řeka Bug, která rozdělovala Generální gouvernement a Říšský komisariát Ukrajina. Oblast byla značně bažinatá a také málo obydlená.⁹⁷ Počátkem roku 1942 kroužilo nad Sobibórem malé letadlo a za několik dní přijeli do uvedené oblasti vlakem

⁹¹ ARAD, s. 383.

⁹² SOFSKY, s. 270.

⁹³ ARAD, s. 389.

⁹⁴ Tamtéž, s. 169.

⁹⁵ SMITH, s. 139.

⁹⁶ LOWEROVÁ, s. 127.

⁹⁷ ARAD, s. 40.

2 důstojníci SS. Jednalo se o Richarda Thomallu a Bauratha Mosera, kteří chodili kolem stanice, prováděli měření okolí a procházeli lesem po různých trasách.⁹⁸ Podle některých svědeckých výpovědí se návštěva měla uskutečnit již na podzim 1941.⁹⁹ V prostoru, který byl vybrán pro umístění tábora, stálo již několik budov (lesnický dům, malá pošta a křesťanská kaple). V březnu 1942 Belžec zahájil svoji vyhlazovací činnost a také se započalo s výstavbou v Sobibóru. Půdorys tábora tvořil obdélník o rozměrech 600 x 400 metrů, který byl ale později rozšířen. Zkušenosti z Belžece totiž ukázaly, že tamější 6 hektarový prostor není dostačující a je nevyhovující pro vyhlazovací mašinerii. Na základě nařízení měl mít sobibórský tábor rozlohu kolem 25 hektarů. Vně komplexu měly být vystavěny sklady zabaveného majetku, baráky SS a také se eventuálně počítalo s přistávací dráhou pro lehká letadla.¹⁰⁰ Práce vykonávali lidé z nedalekých vesnic a měst, nicméně hlavní stavební činnost měla na starosti skupina 80 Židů, kteří sem byli přepraveni z okolních ghett. Po dokončení prací došlo k zastřelení Židů. Dohlížejícími nad pracemi se stala skupina 10 Ukrajinců, kteří dorazili z Trawníků. Počátkem měsíce dubna práce nepostupovaly podle plánů, a proto Globocnik jmenoval místo Thomally velitelem tábora Franze Stangla, který byl vyslán do Belžece za tamějším velitelem Wirthem k načerpání poznatků a zkušeností pro táborový provoz. Po jeho návratu se skutečně práce zrychlily a byla také přivezena další pracovní skupina lidí z ghett lublinské oblasti.¹⁰¹

Do Sobibóru vedly celkem 3 železniční koleje, přičemž 1 kolej (hlavní) obsluhovala běžný provoz osobních vlaků, které projížděly 2x denně směrem do Włodawy. V prostoru mezi 1. a 2. kolejí (odstavnou, 155 metrů dlouhou a nacházející se na levé straně 1. koleje) byl pás s nastroženými minami. Přijíždějící vlaky s deportovanými zastavovaly na 2. koleji u výstupní rampy o délce 120 metrů. Rampu následně lemovala úzkokolejná dráha (zbudovaná v říjnu 1942), která vedla skrze samotný tábor k vyhlazovací části. Před táborovým komplexem (za železničními dráhami) se nacházela budova nádražní stanice, byty

⁹⁸ BLATT, *Sobibor*, s. 13.

⁹⁹ SCHELVIS, s. 26–27.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 28–29.

¹⁰¹ ARAD, s. 40–41.

polských drážních dělníků, zemědělské dělnické domy a statky místních sedláků.¹⁰²

Sobibór byl vystavěn na základě zkušeností z tábora Bežec. Děлил se na 3 části: správní, přijímací a vyhlazovací. Vyhlazovací část se nacházela v odlehlém sektoru zařízení a dostat se do ní bylo možné až po přejití celého táborového komplexu. V jihovýchodní části byla správní oblast, dělící se na Přední tábor a Tábor I. Přední tábor sloužil výhradně pro potřeby esesmanů a Ukrajinců a také proto obsahoval následující objekty: hlavní vstupní bránu (na které byl vyveden nápis SS SONDERKOMMANDO ve velikosti 2 na 9 stop¹⁰³), zubní ordinaci a vězení ukrajinských stráží, strážnici, sklad oblečení SS, ubytovny SS, prádelnu, studnu, sprchy a holičství SS, garáž, kuchyni s jídelnou SS, obytné prostory táborových velitelů, zbrojnici, kasárna pro ukrajinské strážné a pekárnu.¹⁰⁴ Velitelova vila byla nazývána „Božím domem“ a barákům SS se říkalo „Šťastná blecha“ či „Vlaštovčí hnízdo“. Vykořisťování a mučení pracujících vězňů neznalo hranic, což dokazuje i jednání některých nacistů, kteří zřejmě zapomněli na rasové zákony a využívali židovské dívky pro své potěšení. Prostor Předního tábora byl obehnan plotem z ostnatého drátu. Z jedné strany k Táboru I ho chránil také dřevěný zátaras.¹⁰⁵

Tábor I stál západně od Předního tábora a obsahoval ubytovny pro židovské vězně a pracovní dílny. V postavených barácích byla lékárna, krejčovna, ševcovská a sedlářská dílna pro SS, kovárna, truhlárna, latrína, natěračství, vězeňské ubytovací prostory, kuchyně, ubikace vězeňkyň a obuvnictví pro ukrajinské strážné. Celá oblast Tábora I byla také oplocena ostnatým drátem a z jedné strany obsahovala vodní příkop. Možná cesta na svobodu vedla přes bránu vedoucí k ostnatému drátu Předního tábora, na kterou ale dohlíželi strážní z hlídkujícího posedu. Baráky byly postaveny z materiálu zabavených domů deportovaných Židů z nedalekých ghatt a také ze skladišť z Chełmu a Lublinu. V srpnu 1942 a v červenci 1943 se baráková oblast stavebně ještě rozšířila.¹⁰⁶

¹⁰² SCHELVIS, s. 28–29.

¹⁰³ BLATT, *Sobibor*, s. 13.

¹⁰⁴ ARAD, s. 42–44.

¹⁰⁵ BLATT, *Sobibor*, s. 14–15.

¹⁰⁶ Tamtéž.

Každému vězni byla v barácích přidělena spací plocha o velikosti 12 čtverečních stop (1,1 m²). Přibližně 50 vězňů bylo zaměstnáno v Táboře I. Po práci byli společně s vězni z Tábora II svoláni k apelu (nástup vojáků nebo vězňů na volné prostranství ke čtení rozkazu a kontrole).¹⁰⁷

Přijímací část se nazývala Tábor II a vězni v ní zajišťovali práce spojené s příjezdem transportů. Z vlakové rampy se prošlo malou bránou a uličkou obehnanou maskovaným ostnatým drátem ke svlékárně, kde se ukládalo oblečení a zavazadla. Za svlékárnu byly třídirny a sklady zavazadel. Následně se prošlo do dřevem ohrazeného prostoru se svlékacím nádvořím, skladištěm potravin deportovaných, generátorem proudu, skladem stolního náčiní, stájemi, chlívky, kurníkem a správní budovou se skladištěm cenností (bývalá hájenka). Před uvedeným ohrazeným prostorem se nacházela žehlárna SS, skladiště obuvi a zahrada, které také patřily do Tábora II. Tyto tři prostory zůstaly neohrazené, nicméně stály přímo pod strážním posedem. Tábor II dělila železniční úzkokolejná dráha, za kterou byly 3 baráky pro uskladnění majetku. Ve 2. polovině Tábora II stály mimo skladovacích prostor také spalovna, latrína a bývalá kaple. Prostor byl méně zastavěný z důvodu toho, že se tam měla nacházet případná přistávací dráha pro lehká letadla.¹⁰⁸

V Táboře II pracovalo kolem 400 vězňů, přičemž v uvedeném počtu bylo také 100 žen. Do hlavní náplně vězeňské práce patřilo třídění oblečení, majetku, cenností, jídla a vlasů příjíždějících a mrtvých Židů. Poté, co byli deportováni zbaveni majetku, vysvlečeni a prohledáni, pokračovali dále směrem k Táboře III. Nazí museli projít úzkou chodbou, která byla široká 3 až 4 metry, dlouhá 150 metrů a po 2 stranách zajištěna ostnatým drátem s vpletenými větvemi stromů. Uliče se posměšně říkalo „Nebeská cesta“ (Himmelstrasse) nebo jednoduše šlauch, přičemž v jeho půli se nacházel barák pro stříhání vlasů ženám. Pracující vězni Tábora III byli separováni od okolních vězňů a nepřicházeli s ostatními do kontaktu. Pokud někdo z Tábora I či Tábora II nedopatřením vstoupil do vyhlazovacího prostoru, již se nevrátil. Jelikož z Tábora III nikdo nepřežil, je

¹⁰⁷ BLATT, *Sobibor*, s. 14–15.

¹⁰⁸ ARAD, s. 42–44.

obtížné obsáhnout celý proces vyhlazování. Informace po válce pocházely ze vzpomínek uprchlých vězňů, kteří čerpali z vlastního pozorování. V letních měsících ovšem nemohl uniknout pozornosti všudypřítomný zápach, vycházející z rozkládajících se pohřbených těl, táhnoucí se několik mil. Voda uvnitř tábora byla také infikovaná. Když se později rozhodlo o vykopání a zpopelnění těl v nově budovaném krematoriu, oheň a kouř se daly zpozorovat z několikamílové vzdálenosti. Samotný táborový prostor byl poté často zahalen dýmem.¹⁰⁹

Tábor III byl vystavěn na severozápadní straně táborového komplexu. Stejně jako předchozí části ho obklopoval ostnatý drát s propletenými větvemi. Nacházely se v něm baráky pro tamější pracovní Židy, vězeňská kuchyně a „zubařská dílna“, oplocený dvůr, masové hroby a venkovní krematoria (k jejich výstavbě došlo ovšem až v létě 1942 a Sobibór se stal na podzim 1942 1. táborem, který spaloval své oběti). Dále se zde nacházela strážnice, bouda s motorem obsluhujícím plynové komory a plynové komory samotné. Pohřební jámy měly délku přibližně 60 metrů, šířku 10 až 15 metrů a hloubku 5 až 7 metrů. Pro lehčí vhazování mrtvol byly stěny sešikmené. Od nádraží vedla do vyhlazovací části úzkokolejná trať s drezínou, na které přiváželi mrtvá těla z transportů a starší a nemohoucí lidi.¹¹⁰ Prvním objektem Tábora III (do níž ústí šlauch), byla robustní cihlová budova s betonovým podlažím, v níž se nacházely původní 3 plynové komory. Do každé místnosti o rozloze 4 x 4 metrů se mohlo vejít až kolem 200 osob. Obvod budovy lemovala veranda, ze které vedly dveře k jednotlivým komorám. Na opačné straně zase jiné dveře sloužily k vynášení mrtvol. Oxid uhelnatý byl vháněn do místností trubicemi, vedoucími zvenčí od boudy s nastartovaným motorem.¹¹¹ Okolí komor mátl přicházející v podobě dekorace květin, Davidovy hvězdy a nápisu Lázeňský dům.¹¹²

Celý táborový komplex obklopoval ostnatý drát a okolí zařízení bylo do 15 metrů zaminováno, což mělo zabránit útěku vězňů nebo případným partyzánským útokům. Na přítomnost minového pole upozorňovala cedule hlásající v němčině

¹⁰⁹ BLATT, *Sobibor*, s. 16–17.

¹¹⁰ ARAD, s. 42–44.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² BLATT, *Sobibor*, s. 16.

Pozor miny. Zabezpečení bylo rozhodující pro chod tábora. Sobibór měl výborný světelný systém, který poháněl nezávislý generátor, víceúrovňový ostnatý drát, vodní příkop a několik strážných věží. Hlídkové věže stály blízko u sebe: 3 na jižní straně u železničních tratí, 3 v předu tábora, a 5 rozmístěných v západní a severní části. Z tábora vedly pouze 2 brány.¹¹³ Z předválečné doby pocházela železná konstrukce (posed) vysoká 30 metrů, stojící mezi Táborem I a Táborem II, postavená původně k mysliveckým účelům lokalizace lesních požárů.¹¹⁴

V okamžicích finální výstavby tábora se také začala rýsovat organizační struktura. Z počátku byl 2. mužem ve velení po Stanglovi jeho zástupce Hermann Michel, kterého po několika měsících vystřídal Gustav Wagner. Jednotliví velitelé táborových částí podléhali přímo Stanglovi. Tábor I a Tábor II kontroloval Bruno Weiss a po něm Karl Frenzel, kteří prováděli prezence při apelech, kontroly a připravovali pracovní rozkazy. Na vyhlazování dohlížel od dubna 1942 Kurt Bolender, nahrazený během podzimu 1942 Erichem Bauerem. Administrativu spravoval Alfred Ittner, později přeložený do Tábora III. Z výcvikového tábora Trawniki pocházeli ukrajinští strážníci, rozdělení do 3 čet s veliteli (sloužili u německé policie a měli také policejní hodnosti). Bolender na podzim 1942 právě jednoho z velitelů, Ericha Lachmanna, vystřídal na jeho pozici.¹¹⁵ Ukrajinští strážníci nosili zelené uniformy s černými čepicemi a zdatně se vyrovnávali esesmanům v provádění trestů na vězňích. V táboře se všeobecně vědělo o zabavování a kradení věcí deportovaných ze strany německého personálu. Ovšem v případech, kdy se takové činnosti dopustili ukrajinští strážníci, docházelo k jejich tvrdému potrestání. S Židy proto uzavírali výměnné transakce za zády esesmanů, kdy směnou za zlato a peníze dodávali vězňům alkohol a potraviny. V okolí tábora také využívali služeb prostitutek a často se dostávali do podnapilého stavu. V průběhu 18 měsíců existence tábora jím prošlo přibližně 100 esesmanů a 200 Ukrajinců. Němečtí poddůstojníci dostávali měsíční plat ve výši 58 říšských marek a také jako bonus 18 říšských marek denně. Celkově dostávali měsíčně vyplaceno přibližně 600 říšských marek, ovšem někteří se také obohacovali na

¹¹³ BLATT, *Sobibor*, s. 14–15.

¹¹⁴ SCHELVIS, s. 29.

¹¹⁵ ARAD, s. 43.

obětech kradením jejich majetku, cenností a zlatých zubů. Každé 3 měsíce měli nárok na dovolenou ve výši 3 týdnů.¹¹⁶ Vedoucí skupinu tábora tvořilo stabilně kolem 90 esesmanů a Ukrajinců, proti kterým stálo několik stovek pracovních vězňů a tisíce deportovaných.¹¹⁷

V polovině dubna 1942 se již stavební plány pomalu chýlily ke svému konci. Nyní nastala potřeba vyzkoušet funkčnost plynových komor. Z pracovního tábora Krychów bylo dovezeno 250 Židů. Vyhlazovací zkoušky se účastnili Wirth, chemik T4 Karl Blaurock, Erich Fuchs, Thomalla, Stangl, Schwartz, Bolender a další. Přivezený benzínový motor ruské výroby pocházel z tanku nebo traktoru (vidlicový, vodou chlazený osmiválec). Při 1. nastartování ovšem nefungoval. Naštěstí se jej podařilo opravit a mohlo se přejít k plynové zkoušce. Dovezení Židé měli ve svých řadách kolem 40 žen, které byly jako 1. uzavřeny do komory a po 10 minutách uvnitř zabity výfukovým plynem. Motor, držený v určitých otáčkách, potvrdil připravenost plynových komor pro vyhlazovací akce.¹¹⁸ Počátkem května přijel Wirth na inspekční kontrolu připravenosti táborového zařízení. Během setkání s personálem nařídil eliminovat Židy, jež se podíleli na výstavbě, a pokud měl někdo námitky, mohl Sobibór opustit. Ovšem ne pozemní cestou, ale podzemní.¹¹⁹

4.1 Sobibór: květen až červenec 1942

Do Sobibóru dorazil 1. transport 7. května 1942 s 2 000 Židy pocházejícími z Rejowic (nedaleko Chełmu). Ačkoli se také někdy uvádí informace o původu 1. transportu z obce Kazimierz Dolny.¹²⁰ Deportální vlaky se maximálně skládaly z počtu 60 vagónů, které zastavovaly na sobibórském nádraží. Vagóny byly následně rozděleny do skupin o počtu 18 až 20 vozů, jež doprovod a drážní dělníci předali pověřené četě německých pracovníků, kteří s vlaky zajeli přímo do tábora

¹¹⁶ BLATT, *Sobibor*, s. 40–41.

¹¹⁷ SOFSKY, s. 271.

¹¹⁸ *The Sobibor Death Camp* In: Holocaustresearchproject [online], [cit. 2017-04-02]. Dostupné z: <http://www.holocaustresearchproject.org/ar/sobibor.html>.

¹¹⁹ BEM, Marek, *Sobibor Extermination Camp 1942–1943*, Amsterdam 2015, s. 64.

¹²⁰ *The Sobibor Death Camp* In: Holocaustresearchproject [online], [cit. 2017-04-02]. Dostupné z: <http://www.holocaustresearchproject.org/ar/sobibor.html>.

k výstupní rampě. Ukrajinští strážníci následně vlaky otevřeli a přikázali všem vystoupit.¹²¹ Z nastoupených lidí vybírali zdravé a silné jedince, stejně tak řemeslníky v podobě tesařů, ševců a krejčích. Skupina takto vybraných měla zajišťovat fyzické práce, vynášet mrtvoly z vlaků, odvážet staré a nemocné k jámám, třídit šatstvo mrtvých, prohledávat ho kvůli zlatu a cennostem a uklízet plynové komory. Po práci byli následně zastřeleni a zahrabáni.¹²² Po selekci zdatných pracovníků z transportů přišli na řadu staří, nemocní a nemohoucí. Za účelem poskytnutí zdravotní péče jim bylo oznámeno, že mohou na kárách (táhl je kuň nebo lidé), nebo později drezínou úzkokolejky, dojet do nemocnice (*Lazarett*). Místo toho však jejich cesta končila u otevřených jam, kde byli zastřeleni. Tyto postupy nahrávaly obecnému klamu budoucího pracovního nasazení na východě, jelikož ostatní deportovaní již nyní viděli schopné jedince odvedené k práci, zatímco o pracovně nezpůsobilé se měl postarat lékař.¹²³ Zbylá skupina lidí přešla k přijímací části Tábora II, ve které je vítal Michel v bílém plášti (budil tak dojem lékaře a z důvodu tónu hlasu, intonace, vystupování a nadšení mu byla dána přezdívka Kazatel¹²⁴), sdělující jim nutnost se před pracovním posláním umýt a nechat vydezinfikovat kvůli zabránění šíření nemocí. Nejprve se měly vysvléknout ženy a poté muži. V počátečních týdnech fungování se svlékání provádělo na otevřeném prostranství, přičemž později byl za tímto účelem postaven speciální barák s cedulemi ukazujícími směr k „pokladně“ a „koupelnám“. Lidé mimo oblečení museli odevzdat také své osobní věci, obuv, příkrývky, cennosti, potraviny a brýle. Z bývalé hájenky ústila místnost vedoucí přímo do šlauchu, ve které se do okna odevzdávaly peníze a cennosti. V případě dostatku času vydával pokladní stvrzenková čísla, jakožto záruku pozdějšího navrácení cenností po uskutečnění mytí. Pokladníkem byl na počátku táborový účetní Alfred Ittner, později vystřídáný Hansem Schüttem a Herbertem Flossem.¹²⁵ Ze zvolené vlakové skupiny 80 až 120 lidí se vytříbily menší podskupiny, mající na starosti roztrídění zanechaného majetku. Oblečení bylo prohledáváno kvůli

¹²¹ ARAD, s. 85.

¹²² SOFSKY, s. 260.

¹²³ ARAD, s. 85–86.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ BEM, *Sobibor*, s. 65–66.

schovaným dokumentům, fotkám, penězům, šperkům a následně zbavováno Davidovy hvězdy, aby nepoukazovalo na původní majitele. V prostoru mezi sklady zabaveného majetku a kaplí stála dřevěná kůlna, v níž byla železná kamna pálící dokumenty, fotky a další papíry. Tato likvidace zničila všechny možné důkazy o přijíždějících obětech. Zkontrolovaný a roztríděný majetek se upevňoval do svazků po 10 až 25 položkách v každé kategorii, nyní dobře připravený na převoz.¹²⁶ Průchod hájenkou vyústil do úzké uličky šlauchu, ve které šel v čele zástupu esesman. Následovali ho Židé, které poháněli ukrajinští strážníci. Ženy byly přibližně v polovině šlauchu vzaty do baráku na ostříhání vlasů. Cestu od nádražní rampy až k plynovým komorám doprovázelo ustavičné bití, útoky, řev, bičování a také napadání psem Barrym, speciálně k tomuto účelu vycvičeným. Na základě uvedeného počínání Židé šlauchem běželi a tlačili se do „koupelen“ v naději, že takto uniknou z dosahu brutálního zacházení. Po vstupu do komor Ukrajinci uzavřeli dveře a nastartovali motor. Následně zplynovaná těla vytáhli vybraní vězni a donesli do předem vyhloubených jam. Pracující vězně v Táboře III u plynových komor drželi separovaně stranou od ostatních, a proto se pravda o přítomnosti plynových komor k jiným vězňům donesla až na počátku června 1942. Po zpracování celého transportu sice došlo k zastřelení většiny pracovních vězňů, nicméně malé množství zůstávalo dočasně naživu, doplňováno lidmi z nově přijíždějících transportů. V případech příjezdu vlaků ve večerních hodinách nebo v noci došlo k vyhnání osazenstva do prostoru Tábora II, v němž museli Židé pod dohledem strávit noc, jelikož během tmy se nevyhlazovalo. Až do července 1942 splňoval Sobibór bez omezení svoji náplň práce pod přísným dohledem Stangla. Oproti Bežeci přijíždělo do Sobibóru menší množství vlaků. Zpravidla se denně zpracovával pouze 1 transport (byly také dny, kdy nepříjel žádný) o maximální délce 20 nákladních vagónů, obsahujících celkem 2 000 až 2 500 lidí.¹²⁷ Během vyhlazovací mašinerie v období května až července 1942 našlo smrt v plynových komorách okolo 90 000 až 100 000 Židů.¹²⁸ V transportech

¹²⁶ BEM, *Sobibor*, s. 65–66.

¹²⁷ ARAD, s. 87–89.

¹²⁸ *The Sobibor Death Camp* In: Holocaustresearchproject [online], [cit. 2017-04-02]. Dostupné z: <http://www.holocaustresearchproject.org/ar/sobibor.html>.

přijížděli Židé z ghatt okresů Puława, Zamość, Chełm, Hrubieszów a Krasnystaw (Biała Podlaská a Kraśniczyn). Zahraniční Židé byli nejprve integrováni v ghettech obvodu Lublin nebo posíláni přímo do tábora. Vlaky přijížděly z Rakouska, Německa, Protektorátu Čechy a Morava a také ze Slovenska.¹²⁹

Od konce července až do počátku října 1942 pozastavil Sobibór svoji vyhlazovací činnost (i když v srpnu přijelo malé množství transportů) a byl mimo provoz. Vlaky z Generálního gouvernementu nemohly přijíždět z důvodu oprav železnice v úseku Lublin–Chełmo, a tudíž směřovaly do Bełzece nebo Treblinky. Vyhlazovací tábor v Treblince ovšem nezvládl zvýšený počet přijíždějících transportů a pomalu selhával (nestíhali pohřbívat zplynovaná těla, která se kupila v celém táborovém prostoru). Do Treblinky byl proto v srpnu povolán Stangl, jakožto nově dosazený velitel tábora ke zjednání pořádku. Na jeho místo velitele Sobibóru nastoupil Franz Reichleitner, který zůstal v čele až do povstání vězňů v říjnu 1943.¹³⁰

Během srpna 1942 se zamýšlelo změnit dosavadní koncepci vyhlazování oxidem uhelnatým, jelikož často docházelo k poruchám motorů a pracovní tempo se tím tudíž zpomalovalo. Nová idea počítala s použitím cyklonu B a realizací byli pověřeni Kurt Gerstein (vedoucí dezinfekční důstojník hlavního hygienického úřadu SS) a Wilhelm Pfannenstiel (profesor a ředitel ústavu hygieny na univerzitě v Marburgu pracující též jako poradce SS pro hygienu). Plyn cyklon B se již využíval v táboru Oświęcim–Brzezinka. Z důvodu své vysoké účinnosti měl být použit i pro tábory akce Reinhard. Gerstein a Pfannenstiel skutečně tábory navštívili (mimo Sobibór) a prohlédli si tamější způsob vyhlazování. Před samotnou návštěvou dojeli také do Kolína u Prahy, kde si v místní továrně Draslovce (jež byla pobočkou německé firmy Werke für Zucker und chemische Industrie sídlící v Desavě, která jako jediná vyráběla cyklon B) obstarali téměř 100 kg kyanovodíku. Plánování ovšem ustalo (nedošlo ani k žádným pokusům s cyklonem B), jelikož se Wirth nechtěl vzdát koncepce plynování oxidem uhelnatým v plynových komorách, kterou vynalezl. Tábory akce Reinhard proto

¹²⁹ ARAD, s. 90.

¹³⁰ Tamtéž.

využívaly i nadále k usmrcování oxid uhelnatý.¹³¹

4.2 Pracovní komanda

Koncem května a začátkem června 1942 rozhodl Stangl o nutnosti zřídit stálou skupinu pracovních vězňů. V té době totiž vyvstaly na povrch nedostatky využívaného konceptu dočasných vězeňských pracovníků. Denní vraždy zapracovaných lidí, a následné selekce z nově příjíždějících transportů přerušovaly a zpomalovaly likvidační procesy. Nové stálé jednotky vězeňských pracovních skupin měly sestávat z lidí, kteří by se stali specialisty v přidělené práci. Ulehčili by tím i povinnostem hlídačů. Celkově se počet vězňů pohyboval na pomezí 650 lidí. Selekcce i mezi pracovními skupinami byly na denním pořádku. Případy nápadného vzhledu, nemoci, zesláblosti či s ranami se posílaly do *Lazarettu* a na jejich místa dodali jiné. Výběry závisely na sezónním kolísání vyhlazovacího provozu. Za situace, kdy příjížděl menší počet transportů přebytečnou část pracovníků odstranili. Přežívání komand přímo úměrně navazovalo na rozsah vyhlazovací činnosti (čím více lidí ke zplynování, tím delší životnost komanda). Ovšem také platila situace ukazující, že čím větší zájem mělo táborové velení na zapracovanosti vězňů, tím menší byla vyhlídka pro vybrání nových lidí na práci.¹³²

Pracovní komanda se nazývala podle činností, které vykonávala. Každé pracovní skupině velel jeden z vězňů, nazývaný kápo, zodpovídající za vykonanou práci a vydávající rozkazy. K odlišení od ostatních nosil na rukávu žlutou pásku s černými písmeny c-a-p-o a byl vyzbrojen holí nebo karabáčem. Z pracovní skupiny se vyčleňovaly ještě menší oddíly, jež podléhaly předákům s černou rukávovou páskou. Na nejvyšším místě nad všemi skupinami stál táborový stařešina, jehož označovala černá páska s bílými písmeny hodnosti. V ubytovacích barácích dohlížel barákový stařešina na veškeré činnosti zahrnující čistotu, přidělování spacích míst a kontrolu odchodů do práce. Kápo, táborový stařešina a barákový stařešina nemuseli zastávat žádné fyzické práce a mohli samovolně vězně trestat. Kápo také zastávali úlohu prostředníků mezi vězni a esesmany,

¹³¹ ARAD, s. 105–110.

¹³² SOFSKY, s. 260–261.

přičemž jeden esesman mohl mít dohled nad jedním a v některých případech také nad dvěma či třemi pracovními skupinami.¹³³ Thomas „Toivi“ Blatt, jenž přijel do Sobibóru v dubnu 1943, uvádí ve své knize jména v té době působících dozorců, kteří velmi často využívali možnosti trestů, obzvláště pak dokazování své autority před esesmany: předák Josef Duniec a Josef Podchlebnik, kápové Franz (neznámé příjmení), Zygmund Tuchman (věk 17 let, převelen z Tábora II do Tábora III), Walter Poppert (Tábor II, Lesní četa), Shpitz (40 let), Abram Fibs (17 let, zabit Wagnerem), Bunio (neznámé příjmení, věk 26), Szymon Pozycki (kolem 35 let), táborový stařešina Moshe Sturm (22 let, do léta 1943), Herbert Naftaniel (52 let, známý jako Berliňan, vystřídal Sturma), Schmith (kolem 40 let, nahradil Naftaniela).¹³⁴

4.2.1 Pracovní komanda Tábora II

Největší vězeňská skupina, obsahující kolem 80 až 120 lidí, pracovala v přijímací části tábora a rozdělovala se do několika menších podskupin. Nádražní komando 20 silných mužů plnilo práci přímo u nádražní rampy, kde po otevření vlaků pomáhalo vystupovat deportovaným, vynášelo mrtvé zemřelé cestou a převáželo je k pohřebním jámám. Uvolněné vagóny vyklízeli 2 až 3 muži, přičemž do čtvrt hodiny se jim podařilo celý vlakový transport vyčistit. Následně sebrali zanechaná zavazadla. Transportní komando 40 mužů působilo ve vysvlékacím prostoru, v němž vězňům ukazovalo další cestu, dávalo rozkazy, rozdávalo provázek na svazování obuvi a pomáhalo malým dětem se svlékáním. Dále nosili oblečení a zavazadla do skladů nebo na třídící dvůr. V případě, že se ve skupině Židů nacházel někdo neschopný dalšího postupu, byl převezen k pohřebním jámám. Jelikož členové uvedených komand přicházeli do úzkého styku s přivezenými oběťmi, měli na rukávu barevnou pásku a nosili odznak. Opatření byla potřebná, protože vězni nosili normální civilní oblečení a stávalo se, že se k nim přidávali Židé z vlaků chápající situaci, ve které se ocitli. Při selekci nových členů na uvolněná místa dostávali přednost Židé ovládající německý jazyk, v němž

¹³³ ARAD, s. 113–114.

¹³⁴ BLATT, *Sobibor*, s. 44.

udělovali poté rozkazy. Nejvýše privilegovanou skupinou o 20 členech byli *goldjudi*, což byli dřívější klenotníci, hodináři a pracovníci bank. Od Židů přijímali a třídili peníze a cennosti. Práci vykonávali během vysvlékání obětí. Než ženy postoupily dále k plynovým komorám prováděli také jejich prohlídku všech tělesných otvorů. Část z nich pracovala v třídícím dvoře a ve skladech, přičemž si mohla tajně schovat nalezené cennosti. V polovině šlauchu byl speciální barák, ve kterém profesionální holiči (skupina 10 až 20 lidí) stříhali ženám vlasy. Rozkaz ze srpna 1942 nařizující stříhání vlasů se v Sobibóru plnil od září či října. Z vlasů měla být průmyslově zpracovaná plst' využita na bačkory pro posádky ponorek a punčochy.¹³⁵ Největší podskupina lidí pracovala v třídárnách oblečení a zavazadel. Každý pracovník měl přidělené číslo, podle kterého mohl být dohledatelný k určitému balíku. Zabavený majetek se třídil do podkategorií a ničilo se vše, co by poukazovalo na předchozí židovské majitele. Roztříděné balíky následně nakládali do vagónů.¹³⁶ V přijímací budově Tábora II byla lékárna, do které se ukládaly zabavené léky, toaletní potřeby a mýdla. Některé přípravky využíval přímo ukrajinský a německý personál pro své potřeby. Pokud třídící vězni chtěli schovat něco pro sebe a přišlo se při tom na jejich zločin, byli bez milosti posláni do Tábora III.¹³⁷

Jedinou skupinou vzdalující se táborovému komplexu byla lesní a maskovací četa. Kolem 40 zdatných mužů pod neustálým dohledem německých a ukrajinských stráží v okolí tábora poráželi stromy na podpal do krematorií, schraňovali větve, které vplétali do ostnatého drátu kolem tábora a převážně do plotu šlauchu. Práce probíhala intenzivně, jelikož se neustále obměňovaly uschlé větve a chvoji za nové.¹³⁸ Uvedené čety byly největší ve vyhlazovací části tábora, přičemž jejich práci doplňovaly menší skupinky, mající na starosti stavění baráků, upravování cest a natahování ostnatého drátu.¹³⁹ Kurt Ticho, jediný přeživší československý občan ze Sobibóru, pracoval ve skupině, které dováželi vězni z Tábora III na úzkokolejně trati popel se škvárou, často

¹³⁵ ARAD, s. 114–116.

¹³⁶ BLATT, *Sobibor*, s. 45.

¹³⁷ BEM, *Sobibor*, s. 67–68.

¹³⁸ Tamtéž, s. 71.

¹³⁹ ARAD, s. 116.

obsahující nespálené vlasy a kosti. Popel byl nabírán do věder a rozhazován na táborové cesty.¹⁴⁰

4.2.2 Pracovní komanda Tábora I

Od počátku fungování tábora byly mezi pracovními vězni také ženy, které vykonávaly práce převážně v Předním táboru a Tábora I. Jelikož Přední tábor sloužil výhradně pro potřeby německého a ukrajinského personálu, dostávalo se vězňům speciálních privilegií a názvu dvorní Židé. Ženy byly využívány primárně na praní, čištění a dezinfekci strážních uniforem, pracovaly v kuchyni, uklízely ubikace esesmanů, třídily a balily oblečení deportovaných a také se staraly o květinové a zeleninové záhony. Ve skladu blízko koupelen se nacházely místnosti, ve kterých se vyprané oblečení žehlilo a skládalo, přičemž práce prováděla skupina 10 žen. Každý německý pracovník měl přidělenou skříň a police se svými iniciály. V pletací místnosti ženy pletly svetry a rukavice pro německou armádu (ženy směly pracovat a spát ve stejném baráku separovaně od ostatních a byla jim umožněna osobní hygiena k zamezení šíření vší). V dubnu 1943 dostaly rozkaz k přeřazení do třídících skladů. Mezi další povinnosti žen patřilo připravování dárků pro ženy a rodiny esesmanů. Obvyklou prací bylo vyšívání monogramů na kapesníky a na spodní prádlo německých manželek a přítelkyň. Esesmani ovšem nenosili obyčejné spodní prádlo, ale hedvábné, které bylo ušité z košil, kalhot a případně také z padákového hedvábí. Pro individuální požadavky byly rozkazy vydávány tajně, stranou jiných esesmanů. Pro strážné a vězně pracující v řemeslných dílnách sloužila také prádelna s 3 ženami, ovšem mimo hlavní budovu a v blízkosti baráků žen.¹⁴¹ Ubikace vězeňkyň se nacházely v oddělených barácích, stranou mužských. Ženy dostávaly stejný příděl jídla jako muži, ale mohly od esesmanů nebo Ukrajinců na svém pracovišti dostat zvláštní přídělky. Ženy se mohly díky své práci také snadněji dostat k vodě na denní mytí, což se mužům nepoštěstilo. V případech namáhavější práce, jako bylo třeba nošení vody na praní, pomáhali ženám muži. Celkově se vězeňkyním dostávalo také méně

¹⁴⁰ TICHŮ, Kurt, *Svědectví ze Sobiboru*, In: Terezínské studie a dokumenty 1996, s. 69.

¹⁴¹ BEM, *Sobibor*, s. 66–67.

trestů a bití, ale nebyly ušetřeny zneužívání. Ke konci existence tábora vykonávaly ženy i stavební práce a jejich počet byl odhadován kolem 150. V Táboru III nepracovaly žádné ženy.¹⁴² V kuchyni vedoucích esesmanů se vyvářely speciální druhy pokrmů a během jídla je obsluhovali 2 chlapci doplňující jídlo a pití a udržující kuchyni čistou. V holičství sloužil Stanglovi, následujícím velitelům a stejně tak esesmanům 1 kadeřník. Ukrajinci měli své vlastní holičství.¹⁴³

Tábor I zaměstnával vysoce kvalifikované řemeslníky z řad krejčích, mechaniků, zahradníků, tesařů a osobních sluhů strážných. Mezi nimi pracovali také jmenovitě Yitzhak Lichtman jako švec, elektrikář Schwarz, Szulim a Jozek Bresler jako zubaři, známý nizozemští umělci Max van Dam a Lie van Staden malující portréty Němcům, kuchař Hersz Cukerman a zlatník Schlomo Szmajzner vyrábějící pro esesmany ze zlatých zubů šperky.¹⁴⁴ Schloma si vybral sám Stangl na rampě poté, co mu předvedl svou práci. Prvním vyrobeným šperkem byl zlatý monogram se Stanglovými iniciály. Prsteny s monogramy a jiné individuální požadavky vyráběl tajně i pro jiné esesmany.¹⁴⁵ Krejčovské dílny se 6 krejčími šily oblečení výhradně pro Němce, přičemž pro Ukrajince byly zřízeny dílny na jiném místě tábora, aby se zamezilo pomíchání ošacení. Ševcovské dílny byly také separované. V německé důstojnické ševcovské dílně pracovalo 5 ševců vyrábějící obuv pro táborové velitele a jejich rodiny. Ukrajinská a nedůstojnická ševcovna zaměstnávala kolem 8 ševců. V celém táborovém objektu se vařilo ve 3 kuchyních, z nichž 1 sloužila výhradně pro důstojníky a zbylé 2 pro vězně, umístěné v Táboru I a III. V komplexu se také nacházela pekárna.¹⁴⁶

4.2.3 Pracovní komanda Tábora III

Vězni vyhlazovací části vykonávali nejhorší úkony spojené s plynovacím procesem. Plynování zpravidla trvalo od 20 do 30 minut a kapacitně mohly komory usmrtit najednou přibližně 600 lidí. Pracovní činnost prováděli stranou

¹⁴² ARAD, s. 120–121.

¹⁴³ BEM, *Sobibor*, s. 70–71.

¹⁴⁴ BLATT, *Sobibor*, s. 45.

¹⁴⁵ RASHKE, Richard, *Escape from Sobibor*, New York 2013, s. 11–21.

¹⁴⁶ BEM, *Sobibor*, s. 68–69.

zbytku táborového komplexu a od ostatních pracovních vězňů měli separované baráky, aby mezi sebou nepřišli do kontaktu. Životnost vyhlazovacího pracovníka byla několik dnů, během kterých docházelo k bití, střelbě a bezdůvodnému vraždění ze stran dozorců. Uvolněná místa nahrazovali vězni z jiných táborových částí, pro něž to byla jednosměrná cesta, protože se zpět již nevrátili. Případně se doplňovalo také přímo z ramp. Nejhorší práci vykonávala skupina odstraňující těla z plynových komor, která po otevření místností těla oddělovala od sebe a vynášela na betonovou rampu. V případech nedostatečného odvětrání plynu se mohli sami otrávit. Komory a šlauch od krve a výkalů uklízela četa čističů, aby pro další skupinu byly opětovně čisté. Do 100 metrů vzdálených pohřebních jam na nosítkách podobných žebříku s řemeny odnášeli těla nosiči. Tato skupina byla největší, a to o síle 100 mužů. Těla byla nošena obličejem vzhůru k zubařům, kteří vytrhávali zlaté, platinové a umělé zuby. Také opětovně prohledávali tělesné otvory, převážně u žen. Nosiči poté těla shodili do jam, ve kterých je pohřební oddíl seskládal v co nejúspornější poloze tak, aby každá hlava byla mezi 2 páry nohou. Jednotlivé vrstvy překryli pískem nebo chlórem. V případech naplnění jam byly dosypány zeminou a vykopány nové.¹⁴⁷ Na podzim 1942 došlo k zformování nové čety (spalovací), která měla na starosti vykopání těl, jež v důsledku vysokých letních teplot vystupovala z jam. Bagrem vykopané ostatky a nové zplynované oběti se pálily současně na vytvořené hranici ze starých železničních kolejnic, sestavených v rošt nad otevřenou prohlubní. Bílý popel se posílal v sudech do Říše, aby posloužil jako umělé hnojivo a „špatným“ popelem (obsahující škváru, nespálené kosti a vlasy) se vysypávaly táborové cesty.¹⁴⁸ Izolovaná vyhlazovací část měla vlastní kuchyni, prádelnu pro vězně a skupiny zajišťující stavební a údržbové práce. Zrušení tábora nepřežil žádný vězeň z vyhlazovací části, ani se nikdo z nich neúčastnil povstání a útěku v říjnu 1943.¹⁴⁹

¹⁴⁷ ARAD, s. 117–119.

¹⁴⁸ TICHŮ, s. 69.

¹⁴⁹ ARAD, s. 117–119.

4.3 Pracovní den

Vězni pracovali celých 6 dní v týdnu a v neděli pouze polovinu dne. Během léta vstávali ve 4 hodiny ráno a pokud se chtěli omýt, museli zachytit vodu, která odkapávala z tenkých trubek za barákem. Byla to jediná voda, se kterou se dostávali do kontaktu (vyjma přidělové vody k pití). K snídani dostávali pouze šálek náhražkové kávy. Šťastnější jedinci dojedli kousek chleba z předešlého dne a transportní komando si mohlo během své práce pokusit ukradnout nějaké jídlo ze zabavených zavazadel. Vězni byli drženi ve vojenské kázní. Ve 4:30 začaly přípravy na apel v 5 hodin, během kterého káповé sčítali, kontrolovali a porovnávali počty vězňů. Mrtvá těla sebevrahů byla vyskládána do linie před nehybně stojící vězně. Esesmani dorazili ve 4:50 za úplného ticha s rozkazem „Jednotko! Pozor! Pokrývky dolů! Oči doleva!“. Táborový stařešina, kterému jednotliví káповé hlásili počty vězňů, předstoupil před esesmany na vzdálenost 3 kroků a nahlásil čísla. Po 2 x provedené kontrole jednotky esesmany a ujištění, že nikdo nechybí, byl vydán v 5 hodin rozkaz pochodu k přidělené práci. Pochodující měli nařízeno zpívat. V poledne byla pauza na jídlo, kdy pochodující vězni svoláni káповy přišli k frontě na výdej jídla. Jídlo obsahovalo půl misky ječmenné kaše a příležitostně kousek koňského masa. Po jídle byl ve 14 hodin svolán apel opětovně kontrolující počty vězňů. V létě končila práce v 19 hodin a během zimy v 17 hodin. K večernímu jídlu patřilo 200 gramů chleba a trocha náhražkové kávy. V 19:30 začaly přípravy posledního apelu. Za křiku a pod ranami bičů káпов se vězňové shromáždili do zástupu vyčkávající na příchod esesmanů ve 20 hodin. Během této chvíle nastával čas veřejného potrestání. Předem vybraní „dobrovolníci“ dostávali obvykle 25 ran bičem nebo železným drátem na holou kůži a během bití museli počítat rány. V případě spletení čísla se s výpraskem začalo opětovně. Mohlo také dojít k smrtelnému ubití. Po tomto rituálu se mohli vězni rozptýlit a mít volno až do 22 hodiny, kdy se vypínala světla.¹⁵⁰

Během volného času postávali vězni ve skupinách či v párech, mluvili společně mezi sebou, hráli šachy, smáli se nebo zpívali. V části dvora byl sestaven malý orchestr, který hrál na housle a basy klasické melodie. Orchestr v počátcích

¹⁵⁰ BLATT, *Sobibor*, s. 44–46.

fungování táborových vyhlazovacích činností hrál k překrytí strašlivých zvuků během plynování. V rozích baráků někteří Židé popíjeli alkohol (ve většině případech vodku), který směnili s ukrajinskými strážnými za zlato. Toivi Blatt vzpomínal na situaci, kdy mu v den jeho příjezdu sdělil dřívější přítel Jozek aby neplakal. Stejně jako ostatní vězni se stane robotem, jehož jediným instinktem bude přežití a pokud se nechá ovládnout lidskými city, dovede ho to k šílenství.¹⁵¹ Oproti Belžeci nebo Treblince se snažili esesmani udržet „dobrou“ náladu mezi vězni, aby nepocíťovali bezvýchodnost svého bytí a případně neměli myšlenky na vzpouru. Pořádali proto různá „povyražení“, jako například hudební projekce. V pozdější době se také stali tolerantnější vůči náboženským zvyklostem (na Den smíření, Jom kipur, z 9. na 10. října 1943 bylo svoleno vězňům se shromáždit v baráku a provést modlitbu¹⁵²) a umožňovali mužům navštěvovat ženské baráky.¹⁵³ V neděli se obvykle pracovalo jen půl dne, ovšem ve zbývajícím čase pod systematickým terorem a strachem probíhalo uklízení baráků a okolního prostranství. Vězni se museli učit německé vojenské písně a prováděli cvičení (boxerské zápasy). Z důvodu nedostatečné hygieny a špatných životních podmínek docházelo v táboře k zavšivení oblečení, nákazám tyfu a jiným nemocem. Sadistické praktiky esesmanů nemohly být snášeny dlouhou dobu, a tudíž se zlomeným duchem a pod chronickým strachem mnoho vězňů páchalo sebevraždou. Velké množství zavraždili samotní nacisté pro své potěšení, protože vězni mohli být jednoduše doplněni z dalších transportů.¹⁵⁴

4.4 Sobibór: říjen 1942 až říjen 1943

V průběhu letního uzavření tábora se rozhodlo o zbudování nových plynových komor, jelikož stávající neměly dostatečnou kapacitu. Výstavbou byli pověřeni Erwin Lambert, který již stál za novými komorami v Belžeci a Lorenz Hackenholt, jenž s Lambertem spolupracoval při výstavbě komor v Treblince. Během podzimu došlo k rozbourání starých komor a k přístavbě nových. Nová podoba

¹⁵¹ BLATT, Thomas Toivi, *From the Ashes of Sobibor: A Story of Survival*, Evanston 2004, s. 94–96.

¹⁵² ARAD, s. 225.

¹⁵³ Tamtéž, s. 236–239.

¹⁵⁴ BLATT, *Sobibor*, s. 44–46.

vyhlazovacích komor sestávala z celkem 6 místností, které rozdělovala chodba vedoucí v prostředku, z níž se vcházelo do komor. Rozměrově komory zachovaly původní velikost 4 x 4 metry s výškou 2,3 metru. Podlaha měla nátěr, což umožnilo snadnější čištění. Dle výpočtů mohly komory zpracovat kolem 20 000 lidí denně, ovšem ve skutečnosti bylo zplynováno kolem 3 000 lidí v rozmezí 3 hodin, což ve výsledku znamená, že během 14 hodinové pracovní doby došlo k usmrcení 12 000 až 15 000 lidí.¹⁵⁵ Nově došlo také k zbudování úzkokolejné dráhy vedoucí z nádražní rampy do Tábora III. Malá naftová lokomotiva s 6 vozy tudíž nahradila dvoukoláky tlačené vězni či koňské povozy.¹⁵⁶

Počátkem října 1942, kdy došlo k ukončení prací na železnici ve směru Lublin–Chełm, se opětovně Sobibór otevřel deportacím. Likvidace deportovaných z ghett Generálního gouvernementu pokračovala stabilně do května 1943, přičemž se odhadovaný počet obětí v tomto období uvádí mezi 70 000 a 80 000 lidmi. Celkem v Sobibóru nalezlo z Generálního gouvernementu smrt 145 000 až 155 000 obětí. Nicméně za plotem Sobibóru (a také v ostatních táborech akce Reinhard) nalezli smrt i Židé ze západní, střední a jižní Evropy, přičemž nacistům v těchto případech nahrávala skutečnost, že deportovaní nevěděli o existenci továren na smrt a fakticky věřili v přesídlení na východ do pracovních táborů až do své smrti.¹⁵⁷ Z Říšského komisariátu Ostland (území Litvy, Lotyšska, Estonska a západního Běloruska) a jeho 6 ghett (uvedený počet ghett stačil, jelikož většina Židů byla zastřelena jednotkami *Einsatzgruppen*) bylo celkem posláno do pekla Sobibóru na 13 700 Židů (údaj k září 1943). V transportu z 18. září 1943, ve kterém přijelo 23. září do Sobibóru 2 000 Židů z Minsku, se nacházel také Alexandr Pečerskij (přezdíváný Saša), válečný zajatec a pozdější vůdčí osobnost vzpoury sobibórských vězňů. Z Německa a Rakouska se odhaduje přibližný počet obětí usmrcených v Sobibóru kolem 10 000. Slovensko, na základě ujednání s vládou Německa, poslalo do plynových komor Sobibóru 24 500 lidí. Z území Protektorátu Čechy a Morava přijelo v období března až června 1942 celkem 13 deportačních vlaků z Terezína, ve kterých bylo 13 000 Židů, přičemž 6 000

¹⁵⁵ BLATT, *Sobibor*, s. 19–20.

¹⁵⁶ ARAD, s. 129–130.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 134–136.

z nich nalezlo smrt v plynových komorách Sobibóru. Vlaky dorazily také v říjnu 1942 a jejich náklad byl rozdělen mezi tábory akce Reinhard. I přes to, že většina vlaků z Francie směřovala do Oświęcim–Brzezinka, odtud do Sobibóru přijely 4 transporty. Jedinými francouzskými sobibóřskými přeživšími se stali Josef Dunitz a Antonius Bardach. Deportační vlaky z Nizozemska představovaly zcela jiný způsob jednání s Židy. Ve vzpomínkách Leon Feldhendler poukazuje na příjezd Židů v osobních vlacích, kterým nádražní komando pomáhalo se zavazadly a kteří dostávali výdejky na vrácení věcí zpět. Esesmani jim umožnili sepsat dopisy pro své blízké. V Sobibóru ale i přes veškeré zvláštní zacházení zahynulo nejméně 34 313 nizozemských obětí, přičemž Červený kříž uvádí počet přeživších o počtu 19 lidí.¹⁵⁸

Na počátku března 1943 se táborem roznesla zpráva o plánované příjezdu Heinricha Himmlera. Mělo se jednat již o jeho 2. návštěvu (1. podnikl v červenci 1942) v rámci které byla sjednána prohlídka těch táborů, jež během předchozího navštívení nestihl shlédnout. Mimo inspekce měl také rozhodnout o dalším určení táborových zařízení, jelikož továrny smrti naplnily kapacitně vyhlazovací plány a zařízení Oświęcim–Brzezinka, které mělo do budoucna zastat funkce všech táborů akce Reinhard, prošlo v té době zdokonalením.¹⁵⁹ Eda Lichtmanová, nejstarší žena z pracovních komand, byla vybrána k zvelebení táborového prostoru. Podle nařízení se vše mělo třpytit a lesknout, a proto stoly pokrývaly bílé ubrusy, květiny ve vázách a příbory jako v prvotřídní restauraci. Před samotnou návštěvou stihl Himmler v Lublinu povýšit některé členy akce Reinhard.¹⁶⁰

V době Himmlerovy inspekce nebyl plánován žádný transport, a proto došlo k přivezení několika stovek mladých dívek z tábora Majdanek, aby nedošlo k ošizení Himmlera o plnohodnotnou vyhlazovací podívanou. Mladé oběti dorazily noc před návštěvou a separované od ostatních vězňů vyčkaly do dalšího dne v Táboru II. Jejich zplynování sledoval Himmler se značnou potěchou a spokojeností s vyhlazovacím procesem.¹⁶¹ Právě informace o malém počtu

¹⁵⁸ ARAD, s. 142–158.

¹⁵⁹ PERL, Shandy, *Tell the World: The story of the Sobibor revolt*, Lakewood 2011, s. 81–82.

¹⁶⁰ SCHELVIS, s. 94–95.

¹⁶¹ PERL, s. 82.

transportů směřujících do Sobibóru (a také ostatních táborů) zřejmě podnítila Himmlerův názor na uzavření táborů, protože akce Rerinhard se tím zdála být u konce svého údělu. Sobibór měl ještě zpracovat deportace z Nizozemí a poté se mělo rozhodnout o jeho dalším určení. O tom, že se sobibórský areál neplánuje rušit, informoval Himmler 5. července 1943 rozkazem nařizujícím přetvoření zařízení na koncentrační tábor a sklad zabavené munice. Skutečnost, že již nebude vyhlazovacím zařízením ovšem znamenala to, že by spadal pod Oswalda Pohla, který měl na starosti koncentrační tábory. Převedení pravomocí se krajně nelíbilo Globocnikovi, ale ani samotnému Pohlovi, který odeslal 15. července Himmlerovi dopis. V listu sděloval, že není nutné pro sklad munice měnit zařízení na koncentrační tábor a také aby byly ponechány kompetence Globocnikovi. V odpovědi zaslané 24. července 1943 Himmler souhlasil, přičemž následně došlo k rozšíření komplexu a vytvoření nové táborové sekce. Tábor IV (Severní tábor), nacházející se na severovýchodní straně, budovali pracovní vězni a nově vybraní Židé z transportů.¹⁶² Vězni tušili, že malý počet přijíždějících transportů znamená odpočítávání posledních okamžiků jejich života. K rozhodnutí na uskutečnění útěku došlo na konci června 1943, kdy vězni neočekávaně museli zůstat v barácích. Tento ojedinělý a zcela se vymykající čin ze strany esesmanů vyvolal příjezd posledních 300 vězňů z Bełżec. Snaha esesmanů udržet od sebe jednotlivé skupiny přišla ve výsledku vniveč, protože sobibórstí vězni třídící oblečení po zplynovaných obětech v něm nalézali na kouscích papírů zprávy ohledně uzavření tábora Bełżec. Z obav o vlastní život a také z důvodu nejistoty, zda bude jejich práce potřebná v nově budovaném skladu munice, se rozhodli naplánovat útěk. Skupina lidí, která neměla nic společného (vyjma své židovské víry) musela nyní spolupracovat, věřit svým jednotlivým členům a mít víru a odvalu uskutečnit povstání s následnou cestou za svobodou.¹⁶³

¹⁶² ARAD, s. 175–177.

¹⁶³ BEM, Marek, *Vzpouřa a útek vězňů z německého vyhlazovacího tábora Sobibor. Exodus 14. října 1943. Z výpovědí účastníků*, In: Terezínské listy 41, 2013, s. 44–46.

5 Vzpoura a útěk

Myšlenky na útěk v myslích vězňů klíčily již od počátku roku 1943. V té době ovšem měly jen neurčitou podobu. Přelomovou událostí (jež urychlila plány na povstání) byl příjezd vězňů z Belžece v červnu 1943. Od této chvíle vůdce malé povstalecké skupiny Leon Feldhendler zvažoval možné varianty k provedení revolty. K tomu, aby plán vyšel, potřebovali vězni odstranit esesmany, přičemž počítali s následnou neochotou ukrajinských strážných se zapojit k potlačení povstání. Během léta se objevovaly možné varianty jak se zbavit esesmanů zahrnující jejich otravu, zabití ve spánku, zapálení skladů oblečení či využití pomoci partyzánů. Vězni také dokonce započali vykopávat tunel vedoucí z Tábora I, ale esesmani našli jiný tunel v Táboru III, a proto byly práce na výkopu zastaveny. Záměry tak zůstávaly jen myšlenkami, které se neuskutečňují, nebo nevycházejí.¹⁶⁴ Novou a svěží nadějí pro plánovatele útěku se stal příjezd transportu z Minsku 23. září, ve kterém přijel Alexandr Pečerskij a jiní sovětsí váleční zajatci. Z transportu bylo vybráno 80 mužů na stavební práce v Táboru IV. Feldhendler si uvědomil, jaká jedinečná příležitost se nyní naskytla odboji v přítomnosti vojensky vycvičených vězňů. První kontakt s Pečerskijem navázal 28. září Szlomo Leitman, který s ním domluvil schůzku na další den se samotným Feldhendlerem. Za barákem žen se společně sešli a probrali plány na útěk, přičemž v následujících dnech došlo k několika setkáním, během kterých z důvodu utajení Pečerskij setrval v přítomnosti dívky Luky a společně s Feldhendlerem hráli šachy. Při hře Feldhendler podával informace o dřívějších útěcích, údajích o táboru, fungování, zabezpečení a personálu. Během příprav docházelo k potlačování možných individuálních útěků, aby trest nepadl na všechny vězně. V plánech se počítalo s tím, že ne všichni vězni se z tábora budou moci dostat. Jednou z variant útěku se stala možnost dokopat dřívější tunel, ale vydatný déšť zapříčinil jeho zhroucení.¹⁶⁵ Ze souhrnného počtu 600 táborových vězňů se na přípravě podílelo kolem 30 lidí. Odbojová skupina o 10 lidech na organizačních schůzkách 10., 11., a 12. října v truhlářské dílně projednávala útekové plány. Tématem k vyřešení se

¹⁶⁴ ARAD, s. 308–314.

¹⁶⁵ BLATT, *Sobibor*, s. 68–69.

stala také žádost kápů Cepika a Pozyckiho na přijetí do plánovací skupiny, jelikož věděli o přípravách útěku. K jejich přijetí nahrával také fakt, že jakožto káповé se mohli pohybovat po táborovém areálu a hovořit s jinými vězni bez toho, aniž by vzbudili podezření.¹⁶⁶ Z různých strategií možných útěků byl nakonec vybrán ten, který počítal s esesáckou chamtivostí a při kterém mělo dojít k nalákání jednotlivých esesmanů pod různými záminkami do řemeslnických dílen. Strategicky složitý plán měl 3 fáze: v 1. fázi od 15:30 do 16 hodin se měly skupiny připravit a zaujmout svá místa, během 2. fáze v rozmezí 16. až 17. hodiny se počítalo s tichou eliminací esesmanů. Ve 3. fázi od 17:30 mělo dojít k všeobecné mobilizaci všech vězňů s vyústěním revolty v hromadný útěk. Datum uskutečnění útěku bylo stanoveno na 13. října, protože několik příslušníků nacistického personálu v té době pobývalo na dovolené. V táboře tudíž nebyli Reichleitner, Gomerski, Bolender, Klier a Wagner. Právě Wagner, považovaný za nejnebezpečnějšího ze skupiny, plánoval návrat z dovolené 15. října, a tudíž bylo zřejmé, že povstání se nutně musí uskutečnit do jeho příjezdu. Vězně také limitovaly přírodní podmínky a počasí, jelikož se začínala blížit zima. Míra přežití se tak snižovala.¹⁶⁷ Ovšem povstání se 13. října neuskutečnilo, jelikož se neočekávaně objevila skupina esesmanů z tábora Osowé a nemohlo být jasné, zda pozvání esesmani do dílen doopravdy dorazí. Nakonec se povstání přeložilo na další den, tedy na 14. říjen. V průběhu noci došlo k přidělení nožů a sekyr jednotlivým skupinám.¹⁶⁸

Den útěku probíhal normálně jako každý jiný, ačkoliv si nezasvěcení vězni mohli povšimnout hmatatelného napětí, které se rozléhalo tábořem. Celkem se vytvořilo 6 skupin, jež měly na starosti různé úkoly, které se ovšem často prolínaly. Pečerskij se zdržoval v blízkosti truhlárny, v níž se nacházelo celkem 7 vězňů, kteří ovšem neměli o přípravách žádné tušení. Jednomu z nich, Semjonu Rozenfeldovi, sdělil Pečerskij informace již během rána a informoval ho, že na 16. hodinu je pozván Frenzel k prohlédnutí skříně, která se pro něj v truhlárně vytváří. Rozenfeld měl dále velet skupině společně se Sašou Kupčinem a dalšími

¹⁶⁶ BEM, *Vzpouřa a útek*, s. 47–48.

¹⁶⁷ BLATT, *Sobibor*, s. 70–71.

¹⁶⁸ ARAD, s. 329.

3 vězni, kteří měli přepadnout sklad zbraní. V jednom baráku se zdržovali Lejtman a 20 dalších vězňů (Alexej Vajcen, Jefim Litvinovskij, Naum Plotnickij, Boris Tabarinskij, Arkadij Vajspapir, Boris Cibulskij, Alexandr Šubajev, Mazurkevič a další), kteří měli přidělené konkrétní úkoly. Události se zatím vyvíjely podle plánu. Byla předána oznámení esesmanům, aby se dostavili do různých dílen: Johann Niemann si měl o 16. hodině přijít vyzkoušet do krejčovské dílny oblek, do obuvnické dílny měl zajít ve stejnou hodinu Siegfried Graetschus a v 16:15 se měl dostavit také strážný Klatt. Na jejich zneškodnění se měli podílet Vajspapir a Lerner. V baráku s Pečerskijem Cibulskij dostal pokyn obsahující likvidaci německých pracovníků, který měl provést společně se 2 vězni poté, co si vyzvednou sekery z Tábora II. Do čela šiku vězňů shromážděných na večerní apel se měli postavit Naum Plotnickij a Alexej Vajcen a následně velet skupině, která se měla dostat do skladu zbraní. K vytvoření 2. cesty útěku v podobě průrvy v ostatním drátu se měl postavit Jefim Litvinovskij a Boris Tabarinskij. Ve 14 hodin nastala změna plánu, protože se neočekávaně objevil esesman a vzal kápa Požyckého a další 3 muže do Tábora IV na skládání dřeva. Jejich naplánované úkoly musely být tudíž přesunuty na jiné členy odboje. Zabíjení esesmanů dříve, než bylo plánováno neočekávaně započal Niemann, který se dostavil do krejčovské dílny s předstihem 20 minut. Bílého koně (na kterém přijel) odvedl Lejbl do stájí, aby nepoutal pozornost. Niemann byl usmrcen během zkoušení 2 údery sekerou, přičemž 2. rána byla smrtelná. Během časového horizontu 15:30 až 16:30 došlo v krejčovské a obuvnické dílně k usmrcení celkem 3 esesmanů. Jednalo se o Niemanna, Graetschuse a pravděpodobně také Klatta. V té době hlásili vězni Pečerskijemu úmrtí 4 esesmanů, získání 2 pistolí, přerušení telefonních kabelů a hlídání baráků, aby z nich nikdo nevycházel. V třídícím sektoru došlo k usmrcení Wolfa a dalších 2 esesmanů, jež byli zlákáni na vyzkoušení zabaveného kabátu. Ve správní budově Cibulskij zabil jednoho esesmana, v truhlářské dílně byl zabit další. V garážích vězni usmrtili Rybu a Beckmanna, jemuž zabavili pušku. Do plánovaného signálu v 17 hodin a k nástupu vězňů scházelo 10 minut a Frenzel byl stále naživu. Nakonec se vězni seřadili v určený čas na nástup, přidali se k nim i ti, kteří se navraceli z Tábora II. Po Pečerskijeho zvolání „Soudruzi! K bráně!“

již i nezasvěceným vězňům došla realita útěku. Vězni se rozdělili do skupin, přičemž nejobsáhlejší spěchala k táborové bráně a část podle plánu ke skladu zbraní. V této době se ovšem dostavil Frenzel, který se snažil ubránit sklad zbraní. Na vězně stříleli strážníci z hlídkových věží a také od ostatního drátu společně se zbývajícími esesmany. Ukrajínští strážníci ale měli malé množství munice, protože nikdy nedostali plnou důvěru esesmanů. Odvetnou palbu prováděli z ukořistěných zbraní ti vězni, kteří byli předem k tomuto úkonu vybráni. Navzdory předchozímu plánování, které zahrnovalo házet prkna a kameny na minové pole, se tento záměr neuskutečnil. Mnoho vězňů tak našlo smrt za branami Sobibóru právě v minovém poli.¹⁶⁹ Odhadovaný počet uprchlých vězňů se uvádí kolem 300 lidí, což znamená polovinu z celkového počtu 600 lidí. Do povstání a útěku ale nebyli zapojeni vězni z vyhlazovací části, jelikož jejich izolovanost to neumožňovala.¹⁷⁰ Útěk ovšem pro mnohé neznamenal svobodu. V roce 1943 již nebyl možný návrat do svého původního domova, protože většina ghatt byla zlikvidována. Vězni se museli rozptýlit, přičemž někteří dezorientovaně bloudili kolem tábora. Na základě zjištěných informací se uvádí, že válku přežilo pouze 53 uprchlých vězňů ze Sobibóru. Velká část našla smrt během pronásledování nacisty, byli také zabiti polskými sedláky, kteří je za úplatu schovali, nebo je za odměnu zlikvidovaly různé zločinecké skupiny.¹⁷¹

Po útěku vězňů bylo nutné zjednat opětovně pořádek. Frenzel a Bauer byli jediní esesmani, kteří se mohli podílet na vrácení věcí zpět do normálu. Společně s ukrajinskými strážnými zamkli zbývající vězně (kterých bylo 150) v jednom z baráků. Po shromáždění těl došlo k zjištění, že se vězňům podařilo zabít 11 esesmanů a 3 ukrajinské strážné. Vysoký počet obětí vyvolal rozruch až v samotném Berlíně, ze kterého přijela do Sobibóru skupina vysoce postavených představitelů SS a také Höfle. Uzamčené a pracovní vězně z Tábora III měli Ukrajinci nakázáno 15. října zastřelit, což představovalo pomyslnou pomstu za vykonaný útěk. Pronásledování uprchlých vězňů započalo 15. října a trvalo do

¹⁶⁹ BEM, *Vzpouřa a útek*, s. 47–53.

¹⁷⁰ ARAD, s. 342.

¹⁷¹ *Sobiborská vzpoura. Událost, na kterou se zapomíná*. In: Holocaust [online], [cit. 2017-04-14]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2003/listopad-5/sobiborska-vzpourea/>.

18. října, přičemž v uvedeném rozmezí prohledávaly oblast veškeré nacistické bezpečnostní složky nacházející se v okolí Sobibóru. Bylo dopadeno 100 vězňů. Do 21. října dvě jízdní eskadry SS společně s policií z Lublinu prohledávaly západní perimetr od tábora. Navzdory rozsáhlým pátracím akcím se podařilo dosáhnout pouze třetinu z uprchlíků.¹⁷²

Útěk ze Sobibóru přesvědčil Himmlera k uskutečnění razantního kroku v podobě vyvraždění zbývajících Židů v oblasti Generálního gouvernementu. Nařídil, aby bylo zastřeleno 42 000 Židů v Lublinu, Majdanku, Trawnících a Poniatowě. Masové vraždění, označované jako Akce Erntefest (dožínky) se uskutečnilo ve dnech 3. a 4. listopadu 1943. Tímto krvavým činem došlo k naplnění a završení akce Reinhard. Globocnik (který byl v září 1943 převelen do oblasti Terstu) poslal 4. listopadu 1943 Himmlerovi zprávu o oficiálním konci akce Reinhard.¹⁷³ Demolice táborového komplexu v Sobibóru započala na konci října 1943, kdy přijel transport vězňů z Treblinky. Hlavní náplní jejich práce bylo shromáždit a naložit do vlaků veškeré zabavené židovské věci a majetek, přesunout uskladněnou munici a rozebrat veškeré táborové budovy a oplocení. V dokonalé iluzi, aby nic nepoukazovalo na existenci vyhlazovacího tábora, došlo dokonce k opravení dřívějších staveb (hájenka, kaple). Do poloviny prosince již po vyhlazovacím zařízení nezůstaly žádné stopy a oblast byla zalesněna jehličnatými stromy. Jediné pozůstatky po táboru představovaly opravené budovy bývalé velitelské kanceláře a několik staveb před táborem, kde byli ubytováni ukrajinští strážníci. Během července 1944 obsadila území Sovětská armáda a Polská lidová armáda, přičemž již v prvních měsících roku 1944 došlo ke zřízení železniční stanice ze strany polských úřadů. Během let 1945 až 1947, kdy docházelo k přesídlování Ukrajinců z lublinské oblasti na Ukrajinu, se stávalo, že lidé čekající na vlak (někdy i týden) z důvodu dřeva potřebného na udržování ohně, rozmontovali poslední táborové baráky, které tam byly zanechány Němci. Náhodou se také podařilo objevit v roce 2010 ve vesnici Żłobek zřejmě úplně poslední části tábora, které byly nalezeny v bednění domu dřívějšího sobibóského

¹⁷² ARAD, s. 343–350.

¹⁷³ Tamtéž, s. 375–379.

železničáře. Ani Sobibóru se nevyhnuly loupeživé návštěvy okolních obyvatel hledající ukryté poklady po 250 000 Židech, kteří v táboru našli smrt v plynových komorách.¹⁷⁴

Po skončení 2. světové války se na vyhlazovací tábor Sobibór „zapomnělo“ na dlouhou dobu 20 let. K připomenutí dopomohl soudní proces v Hagenu roku 1965 vedený s předními představiteli dřívějšího táborového zařízení. V důsledku připomenutí táborových hrůz byl vystavěn a slavnostně odhalen 27. června 1965 památník, který sice uváděl počet 250 000 obětí, ovšem s tím, že se mělo jednat o sovětské válečné zajatce. U příležitosti 50. výročí povstání v roce 1993 proběhly oslavy za účasti skupiny uprchlých vězňů, při kterých došlo k odhalení nové pamětní desky, která již v několika jazycích informovala o smrti 250 000 Židů. V roce 2003 z iniciativy organizací z Německa, Nizozemska a Polska došlo k instalaci kamenů se jmény obětí do Uličky paměti (Aleja Pamięci). V srpnu 2012 se muzeum bývalého vyhlazovacího tábora Sobibór stalo pobočkou Státního muzea v Majdanku.¹⁷⁵

¹⁷⁴ BEM, Marek, *Důsledky vzpoury a útěku vězňů německého vyhlazovacího tábora Sobibor (14. října 1943)*. In: Tereziánské listy 42, 2014, s. 72–75.

¹⁷⁵ *Historia muzeum*. In: Sobibor–memorial [online], [cit. 2017-04-15]. Dostupné z: <http://www.sobibor-memorial.eu/pl/mission>.

6 Závěr

Práce si kladla za cíl popsat vývoj židovské otázky ve vztahu ke vzniku vyhlazovacích táborů. Židé byli nacisty prezentováni jako skupina, která se obohacuje na úkor spořádaného německého obyvatelstva, jež strádalo důsledky první světové války. Bohatí Židé byli osočováni za to, že označili Německo za hlavního viníka první světové války. Nesnášenlivost vůči Židům má počátky již ve starověku, kdy se jim dávala vina za Ježíšovo odsouzení. Antisemitismus postupně sílil, což bylo zapříčeno také důvodem silného zastoupení křesťanů ve světě. Přestože množství Židů v Německu před druhou světovou válkou dosahovalo 1 % z celkového počtu obyvatel, rozhodl Hitler o jejich likvidaci. Odstranění mělo začít v oblasti největší koncentrace populace židovské víry, kterou bylo Polsko. Právě na polském území došlo k výstavbě tří továren na smrt, které stály u vesnic Bežec, Sobibór a Treblinka.

Hlavním tématem, které práce zkoumá a vysvětluje, je vyhlazovací tábor Sobibór. Rozhodnutí k jeho výstavbě (společně s tábory Bežec a Treblinka) bylo uskutečněno na konferenci ve Wannsee, během které přední nacističtí představitelé rozhodovali o dalším osudu pro německou říši nepohodlných lidí. Likvidace se měla týkat především Židů, přičemž zápis z jednání zastíral skutečnosti v podobě tajných a zašifrovaných hesel.

Zařízení Sobibór, jehož výstavba započala na jaře 1942, sloužilo k usmrcování Židů. Zabíjení sta tisíců deportovaných Židů z různých zemí Evropy se provádělo v plynových komorách za pomoci zplodin oxidu uhelnatého z nastartovaného motoru. Tento proces likvidace byl použit na základě zkušeností z jiných nacistických zařízení spadajících pod program Eutanazie. V Sobibóru (a ani v žádném jiném zařízení akce Reinhard) nikdy nedošlo ke změně způsobu vyhlazování, byť se nastartované motory velmi často porouchávaly a prodlužoval se tím tak proces zabíjení.

Lokace táborového komplexu, jenž ležel v blízkosti hranic Polska s Ukrajinou, nahrávala tvrzení nacistů, kteří sdělovali deportovaným lidem informace o nutném pracovním přesídlení na východ. Lidé z vlaků při příjezdu skutečně mohli zpozorovat stavení s květinovými a zeleninovými záhony, přičemž

se zdálo, že se skutečně jedná o statky. Ovšem tyto budovy sloužily pro nacistický a ukrajinský personál jednotek SS, který měl na starosti fungování tábora. Samotná vyhlazovací část s plynovými komorami se nacházela na vzdáleném konci komplexu. Dokonce ani pracovní židovští vězni, kteří se podíleli na táborových pracích, neměli zpočátku tušení o existenci komor. Utajení přišlo vniveč v okamžiku změny odstraňování zplynovaných těl. Ze systému pohřbívání do jam se přešlo k pálení na hranicích, ze kterých vycházel hustý dým táhnoucí se do velké vzdálenosti za táborovou oblast.

Sobibór měl být přeměněn na koncentrační tábor se skladem munice a jelikož si pracovní vězni nemohli být jisti tím, že budou v nově budovaných zařízeních ponecháni, rozhodli se uskutečnit vzpouru a útěk z tábora. Únik se skutečně podařil uskutečnit polovině táborových vězňů 14. října 1943. Během revolty došlo k usmrcení 11 esesmanů, což představovalo ojedinělý případ kolektivního lidského vzdoru vůči nacistické nadvládě ve vyhlazovacích zařízeních (vyjma povstání v Treblince, během kterého ovšem nedošlo k takovým ztrátám a povstání nedopadlo dobře).

Většina vězňů, kteří se dostali na svobodu ovšem nepřežila válku. Mnozí byli zabití během pronásledování po útěku a jiní doplatili na hamižnost polských obyvatel či sedláků, kteří je za slíbenou odměnu schovali, ovšem po vyčerpání úplatků je udali nebo zabili. Jelikož byl tábor vystavěn během druhé světové války a také za ní srovnán se zemí, existuje velmi malé množství zdrojů. Dokumenty obsahující podrobné údaje ještě za války nacisté zničili, a tudíž jsou největšími zásobárnami informací k táborovému fungování vzpomínky přeživších vězňů. Někteří z nich sepsali své memoáry a také prováděli vlastní výzkum. Právě díky jejich odvaze vracet se k prožitým hrůzám se svět dozvídá o hrůzách Sobibóru.

7 Seznam použité literatury

ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, Praha 2006.

BARTEL, Judith Sandeen, *Holocaust: Ztracená slova*, Pardubice 2006.

BEM, Marek, *Sobibor Extermination Camp 1942–1943*, Amsterdam 2015.

BLATT, Thomas Toivi, *From the Ashes of Sobibor: A Story of Survival*, Evanston 2004.

BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt-A Survivor's Report*, Evanston 2004.

KNOPP, Guido, *Holokaust: zločin proti lidstvu*, Praha 2008.

KRAUS, Ota, KULKA, Erich, *Noc a mlha*, Praha 1958.

KYNCL, Vojtěch, *Stroje na smrt: plynové vozy a nacistická technologie konečného řešení*, Praha 2014.

LOWEROVÁ, Wendy, *Hitlerovy fúrie: německé ženy a nacistické vraždy*, Praha, Litomyšl 2015.

PERL, Shandy, *Tell the World: The story of the Sobibor revolt*, Lakewood 2011.

RASHKE, Richard, *Escape from Sobibor*, New York 2013.

ROSEMAN, Mark, *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*, Praha 2003.

SEEMANN, Richard, *Cesta do Wannsee – Konečné řešení takzvané židovské otázky a germanizace českých zemí*, Středokluky 2008.

SCHELVIS, Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*, Oxford 2007.

SMITH, Mark S., *Útěk z továrny na smrt*, Český Těšín 2011.

SNYDER, Timothy, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha, Litomyšl 2013.

SOFSKY, Wolfgang, *Řád teroru: koncentrační tábor*, Praha 2006.

ZÁMEČNÍK, Stanislav, *Za hranicí lidskosti: lékařské experimenty a otrocká práce v nacistických koncentračních táborech*, Praha 2010.

Periodika

BEM, Marek, *Důsledky vzpoury a útěku vězňů německého vyhlazovacího tábora Sobibor (14. října 1943)*. In: Terezínské listy 42, 2014.

BEM, Marek, *Vzpouza a útek vězňů z německého vyhlazovacího tábora Sobibor. Exodus 14. října 1943. Z výpovědí účastníků*, In: Terezínské listy 41, 2013.

TICHO, Kurt, *Svědectví ze Sobiboru*, In: Terezínské studie a dokumenty 1996.

Elektronické zdroje

Akce Reinard. In: Reinhard.mysteria [online], [cit. 2017-03-02]. Dostupné z: <http://www.reinhard.mysteria.cz/index.html>.

Eutanázie (1939-1941). In: Holocaust [online], [cit. 2017-03-03]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/eutanazie-1939---1941/>.

Historia muzeum. In: Sobibor–memorial [online], [cit. 2017-04-15]. Dostupné z: <http://www.sobibor-memorial.eu/pl/mission>.

Křiššálová noc. In: Holocaust [online], [cit. 2017-03-02]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/kristalova-noc-1938/>

Pronásledování německých Židů po převzetí moci nacisty. In: Holocaust [online], [cit. 2017-03-02]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/konecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/pronasledovani-nemeckych-zidu-po-prevzeti-moci-nacisty/>.

The Sobibor Death Camp In: Holocaustresearchproject [online], [cit. 2017-04-02]. Dostupné z: <http://www.holocaustresearchproject.org/ar/sobibor.html>.

8 Resumé

This bachelor's thesis sets the objective of explaining the situation of the Jews during the Second World War. The Jews were presented by the Nazis as a group, which enriches at the expense of the orderly German population during the time when the German population suffered hardship from the consequences of the First World War. The rich Jews were accused of being the reason why Germany was designated as the main culprit of the First World War. Intolerance towards the Jews has its origins in antiquity, when the Jews were blamed for Jesus' condemnation. Although the number of Jews in Germany before the Second World War amounted to 1 % of the total population, Hitler decided on their annihilation. The removal was to be started in the place of the largest concentration of people of the Jewish faith, which was Poland.

In order to perform the plans for the Final Solution, the Nazis built three extermination camps in Eastern Poland for the sole reason of liquidating Jews. Sobibór was one of the three extermination camps which, together with Bełżec and Treblinka, formed part of the Operation Reinhard. The Nazis named the operation in memory of Reinhard Heydrich. Heydrich was executed by members of the Czechoslovakian underground in June 1942 in Prague.

Sobibór was situated in a isolated, wooded area near the Sobibór train station. Sobibór extermination camp was built in spring 1942. Work on the camp lasted less than two months. In April, the gas chambers were completed and ready for killing process.

The camp was operational from the end of April 1942 until 14 October 1943. During this time more than 250 000 Jews had died in Sobibór. The Jewish prisoners realized that their days were added. They plotted an escape in total secrecy, keeping their schemes even from the other Jews. On 14 October 1943 they killed 10 Nazis and several Ukrainian guards. After the rebellion approximately 300 Jewish prisoners made it safely into the neighbouring woods. The war survived around fifty fugitive prisoners. The Sobibór revolt was the only successful eruption of any Nazi concentration camps. The revolt led to the camp's encasement.

9 Přílohy

Příloha č. 1 – Seznam přeživších z táborových útěků (jméno, rok úmrtí)

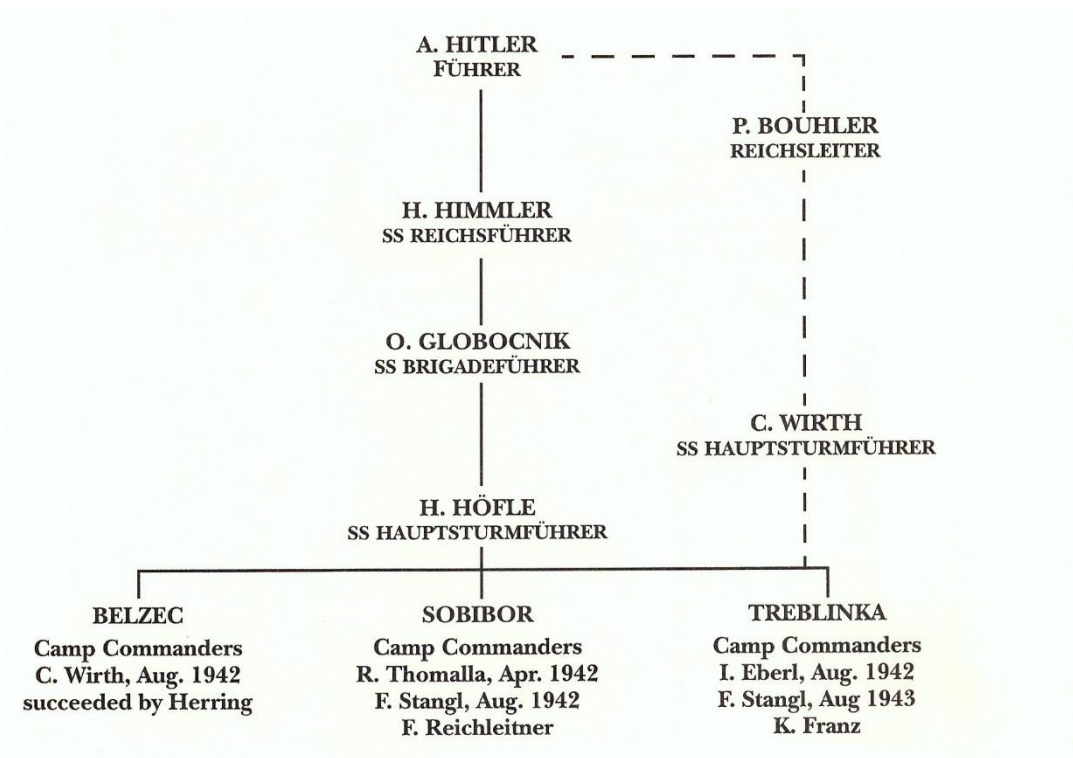
1. ALSTER, Schlomo	1992	2. BACHIR, Moshe	2002
3. BARDACH, Antonius	1959	4. BIALOWITZ, Philip	2016
5. BIALOWITZ, Symcha	2014	6. BIRNBAUM, Rachel	2013
7. BISKUBICZ, Jakob	2002	8. BLATT, Thomas (Toivi)	2015
9. CUCKIERMAN, Hershel	1979	10. CUCKIERMAN, Josef	1963
11. DUNIEC, Josef	1965	12. CYMIEL, Leon	1997
13. ENGEL, Chaim	2003	14. ENGEL, Saartje	naživu
15. FELDHENDLER, Leon	1945	16. FISCHER, Eda	?
17. FREIBERG, Berek	2008	18. GOKKES, Catharina	1944
19. GERSTENBERG, Herman	1987	20. GOLDFARB, Moshe	1984
21. HERSZMAN, Josef	2005	22. HOCHMAN, Moshe	?
23. HONIGMAN, Zyndel	1989	24. KOHN, Abram	1986
25. KOPP, Josef	1944 nebo 1945	26. KORENFELD, Chaim	2002
27. POWROZNIK, Chaim	?	28. LEIST, Chaim	2005
29. LERER, Samuel	2016	30. LERNER, Jehuda	2007
31. LICHTMAN, Jitschak	1992	32. LITWINOWSKI, Yefim	?
33. MARGULIES, Abraham	1984	34. MENCHE, Chaskiel	1984
35. MERENSTEIN, Mojzesz	1985	36. METZ, Zelda	1980
37. PETSJERSKI, Alexander	1990	38. PLATNITZKY, Nachum	?
39. PODCHLEBNIK, Schlomo	1973	40. POPPERT-SCHÖNBORN, Gertrud	1943
41. RAAB, Esther	2015	42. ROSENFELD, Semjon	naživu
43. ROTENBERG, Ajzik	1994	44. SERCHUK, Joseph	1993
45. SERCHUK, David	1948	46. SHUBAYEV, Alexander	1945
47. STERN, Ursula	1985	48. SZMAJZNER, Stanislaw	1989
49. TABORINSKY, Boris	?	50. THOMAS, Kurt (Ticho)	2009
51. TRAGER, Chaim	1969	52. WAIZEN, Aleksej	2015
53. WAJSPAPIR, Arkady	naživu	54. WANG, Abraham	1978
55. WEISS, Hella	1988	56. WEWERIK, Kalmen	?
57. ZIELINSKY, Regina	2014	58. ZISS, Meier	naživu

Zdroje:

SCHELVIS, Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*, Oxford 2007, s. 231–242.

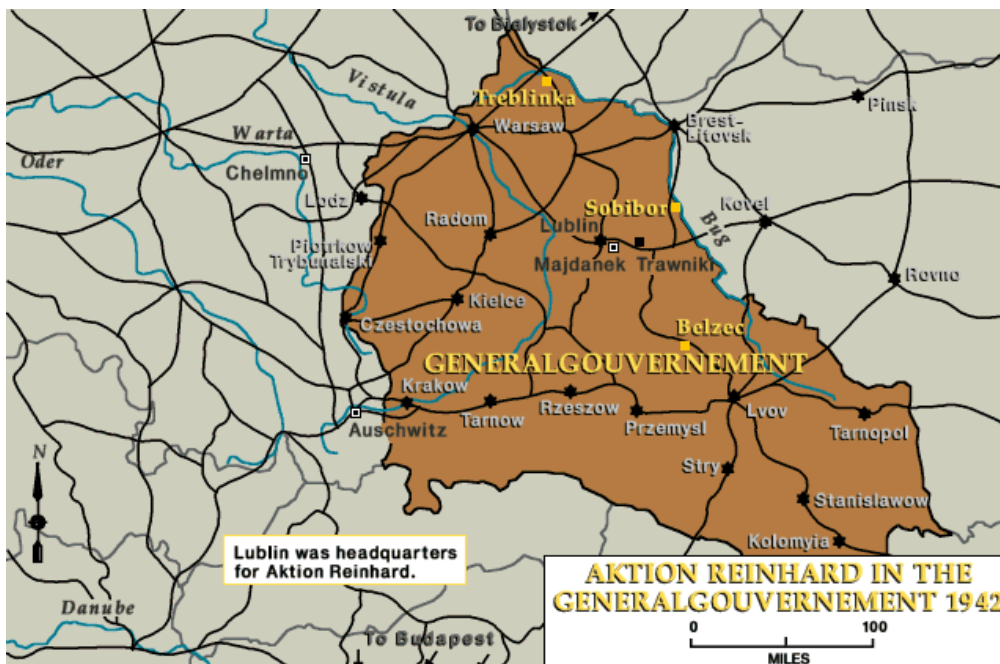
<https://www.sobiborinterviews.nl/en/the-revolt/survivors-of-the-revolt>

Příloha č. 2 – Organizační struktura akce Reinhard

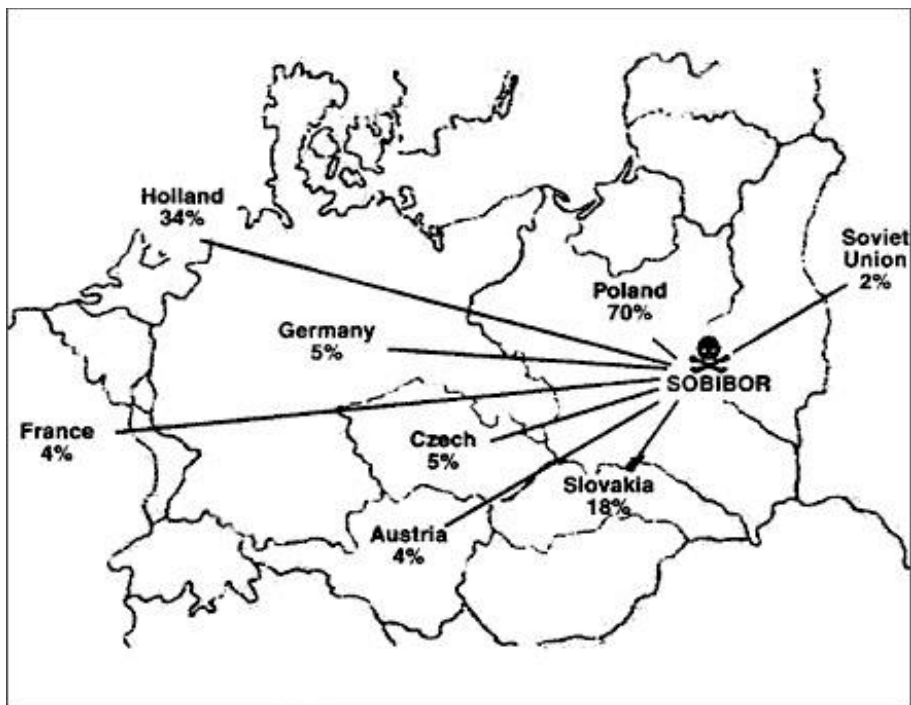
Zdroj scanu: BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 1 vlož. obr. příl.

Příloha č. 3 – Vyhlazovací tábory akce Reinhard

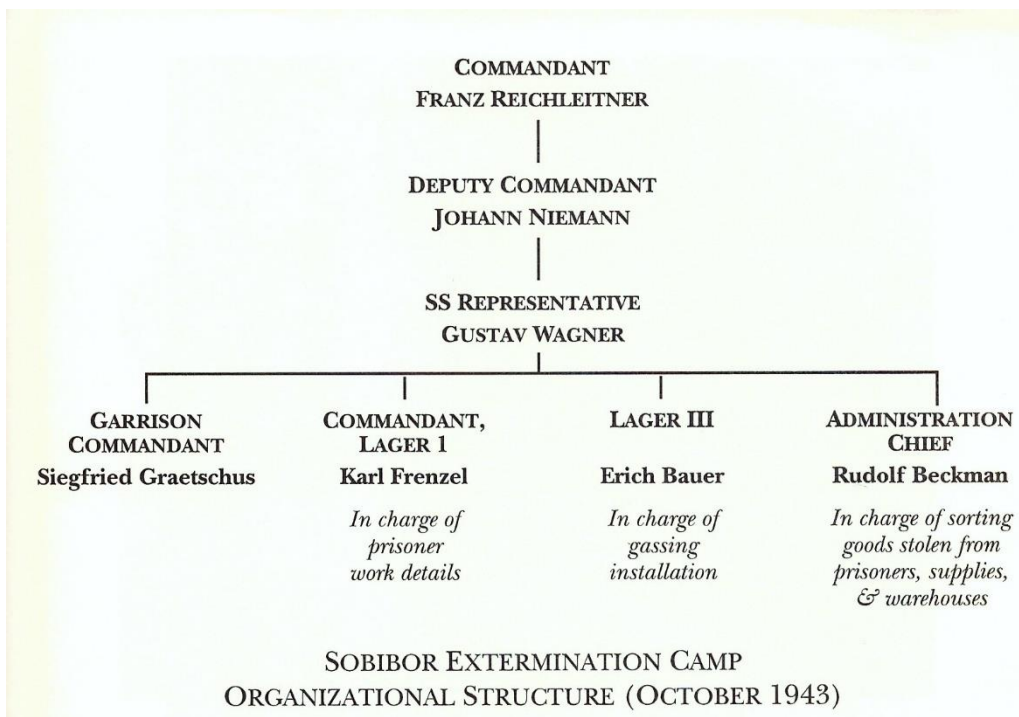
Zdroj: https://www.ushmm.org/wlc/en/media_nm.php?ModuleId=0&MediaId=368

Příloha č. 4 – Procentuální skladba původu obětí

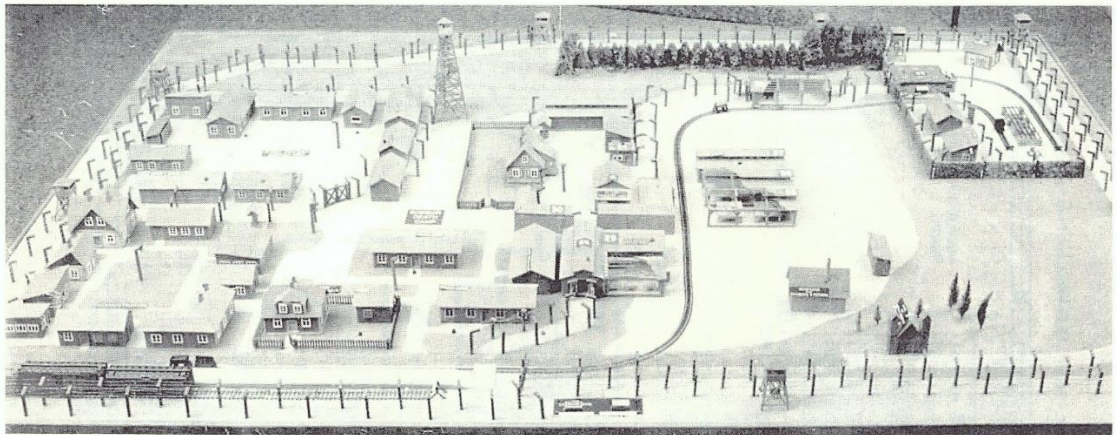
Zdroj: http://www.muzeum.wlodawa.metronet.pl/index_sobibor.htm

Příloha č. 5 – Táborová hierarchie

Zdroj scanu: BLATT, Thom as Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 1 vlož. obr. příl.

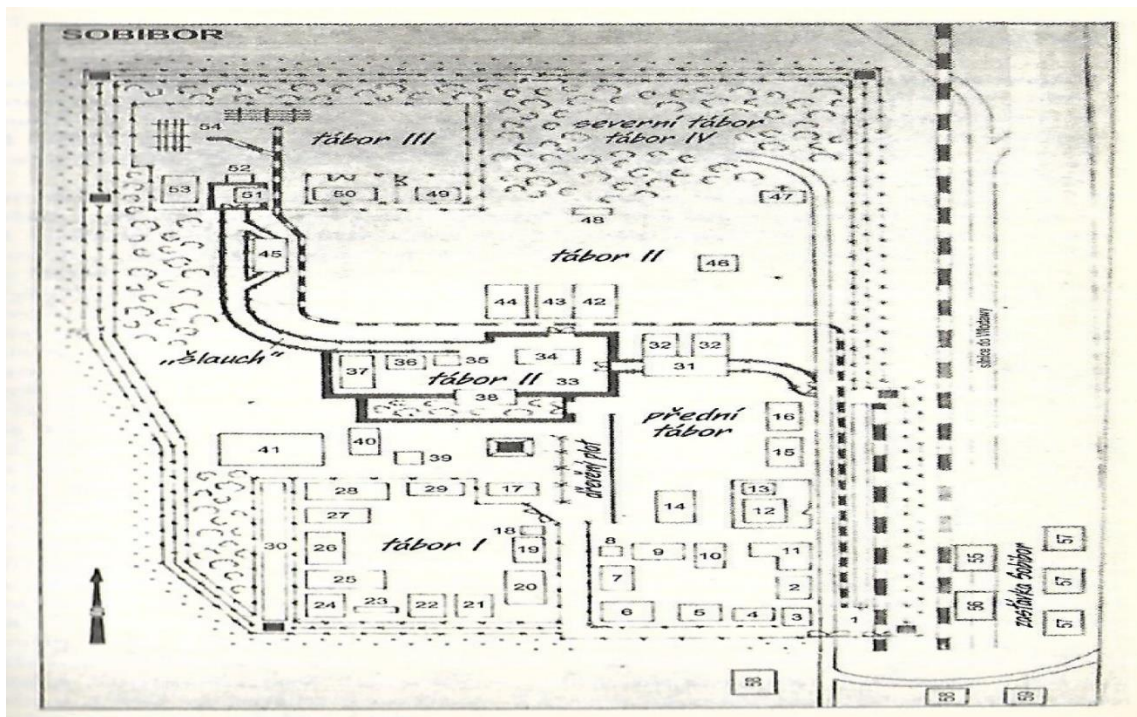
Příloha č. 6 – Model vytvořený na základě nákresu Thomase Toiviho Blatta

MODEL OF SOBIBOR DEATH CAMP
Scale 1:100 for the terrain and 1:663 for the structures. Made according to court documents.
On display in the Martyrs Memorial Museum, Los Angeles

Zdroj scanu: BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 3 vlož. obr. příl.

Příloha č. 7 – Nákres táborového komplexu dle Thomase Toiviho Blatta

Přední tábor

1. Výstupní rampa	36. Sklad stolního náčiní
2. Zubní ordinace a šatlava ukrajinských stráží	37. Stáje a chlívky
3. Strážnice	38. Správní budova a skladiště cenností
4. Sklad svršků SS	39. Žehlárna SS
5. Ubikace SS	40. Skladiště obuvi
6. Ubikace SS	41. Zahrada
7. Prádelna	42. Barák k uskladnění majetku
8. Studna	43. Barák k uskladnění majetku
9. Sprchy a holičství SS	44. Barák k uskladnění majetku
10. Garáž	45. Barák pro stříhání vlasů ženám
11. Kuchyně a jídelna SS	46. Spalovna
12. Obytné prostory velitelů tábora	47. Bývalá kaple
13. Zbrojnice	48. Latrína
14. Kasárna ukrajinských stráží	
15. Kasárna ukrajinských stráží	
16. Kasárna ukrajinských stráží	
17. Pekárna	

Tábor I

18. Lékárna
19. Krejčovna pro SS
20. Ševcovská a sedlářská dílna pro SS
21. Kovárna
22. Truhlárna
23. Latrína
24. Natěračství
25. Ubikace vězňů
26. Ubikace vězňů
27. Vězeňská kuchyně
28. Ubikace vězeňkyň
29. Obuvnictví pro ukrajinské strážce
30. Vodní příkop

Tábor II

31. Svlékárna, kam deportovaní ukládali své ošacení a zavazadla
32. Třídírna a sklad zavazadel
33. Svlékací nádvoří
34. Skladiště potravin přivezených deportovanými
35. Generátor proudu

Tábor III

49. Baráky „pracovních Židů“
50. Vězeňská kuchyně a „zubařská“ dílna
51. Plynové komory
52. Bouda s motorem pro plynové komory
53. Oplocený dvůr
54. Masové hroby a venkovní krematoria

Stanice a vesnice Sobibor

55. Nádražní budova
56. Byty polských drážních dělníků
57. Domy místních zemědělských dělníků
58. Statky polských sedláků
59. Příbytek drážních dělníků

- strážní věž
minové pole
železnice
úzkokolejná dráha
plot z ostnatého drátu
maskovaný plot z ostnatého drátu
posed

Zdroj scanu: ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, Praha 2006, s. 44–45.

Příloha č. 8 – Stará katolická kaple

Zdroj scanu: BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 20 vlož. obr. příl.

Příloha č. 9 – Strážní posed

Zdroj scanu: SCHELVIS, Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*, Oxford 2007, s. 5 vlož. obr. příl.

Příloha č. 10 – Vůdci táborového povstání

ALEXANDER (SASHA)
ARONOWICH PECHERSKY, 1942

LEON FELDHENDLER,
1944

Zdroj scanu: BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 47 vlož. obr. příl.

Příloha č. 11 – Soud

SOBIBOR NAZIS ON TRIAL IN HAGEN, GERMANY, 1964
Front row, l-r: Kurt Bolender, Werner Dubois, Karl Frenzel, Erich Fuchs, Alfred Itner, Robert Jurhs;
Rear row: Erich Lachman, Erwin Lambert, Hans-Heinz Schutt, Heinrich Unverhau, Franz Wolf

Zdroj scanu: BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 35 vlož. obr. příl.

Příloha č. 12 – Seznam personálu SS (jméno, funkce, rok úmrtí)

Bärbl, Heinrich	SS–Rottenführer	?
Bauer, Hermann Erich	SS–Oberscharführer	1980
Becher, Werner	SS–Unterscharführer	1977
Beckmann, Rudolf	SS–Oberscharführer	1943
Blauroch,	SS–Scharführer	?
Bolender, Kurt	SS–Oberscharführer	1966
Bootz, Helmut	SS–Scharführer	?
Börner, Gerhardt	SS–Scharführer	1945
Bredow, Paul	SS–Scharführer	1945
Bree, Max	SS–Scharführer	1943
Daschel, Arthur	SS–Oberwachtmeister	?
Dietz, Erich	SS–Scharführer	?
Dubois, Werner	SS–Oberscharführer	1971
Fettke, Erich	SS–Unterscharführer	?
Floss, Herbert	SS–Scharführer	1943
Forker, Albert	SS–Scharführer	?
Frenzel, Karl	SS–Oberscharführer	1996
Friedel,	SS–Scharführer	?
Fuchs, Erich	SS–Unterscharführer	1980
Gaulstich, Friedrich	SS–Unterscharführer	1943
Gentz, Ernst	SS–Scharführer	?
Getzinger, Anton	SS–Oberscharführer	1943
Girtzig, Hans	SS–Scharführer	1943
Gomerski, Hubert	SS–Oberscharführer	1999
Goetzinger, Anton	SS–Oberscharführer	1943
Graetschus, Siegfried	SS–Oberscharführer	1943
Grömer, Josef (Ferdl)	SS–Sturmmann	?
Groth, Paul	SS–Unterscharführer	1951?
Hackel, Emil	SS–Scharführer	?
Hackenholt, Lorenz	SS–Hauptscharführer	1945
Haunstein	SS–Scharführer	?
Herman, Erwin	SS–Scharführer	?

Hirtreiter, Josef	SS–Scharführer	1978
Hödl, Franz	SS–Unterscharführer	?
Horn, Otto	SS–Scharführer	?
Ittner, Alfred	SS–Oberscharführer	1976
Jührs, Robert	SS–Unterscharführer	?
Kaiser, Aleksy	SS–Oberscharführer	?
Kamm, Rudolf	SS–Scharführer	?
Kielminsky, Otto	SS–Scharführer	?
Klier, Johann (Josef)	SS–Unterscharführer	1955
Konrad, Josef (Fritz)	SS–Scharführer	1943
Kramer, Johann	SS–Rottenführer	1965
Lachmann, Erich	SS–Scharführer	1972
Lambert, Erwin	SS–Unterscharführer	1976
Ludwig, Karl Emilr	SS–Scharführer	?
Matthes, Heinrich	SS–Scharführer	?
Mätzig, Willi	SS–Scharführer	?
Mentz, Willi	SS–Scharführer	1978
Michalsen, Georg	SS–Scharführer	1974
Michel, Hermann	SS–Oberscharführer	1984
Müller, Adolf (Karl)	SS–Scharführer	1949
Niemann, Johann (Josef)	SS–Untersturmführer	1943
Nowak, Julius (Anton)	SS–Scharführer	1943
Pflanzer Alexander	SS–Unterscharführer	?
Poul	SS–Scharführer	?
Pötzing, Karl	SS–Scharführer	1944
Rehwald, Fritz	SS–Unterscharführer	?
Richter, Kurt (Karl)	SS–Scharführer	1944
Reichtleitner, Franz	SS–Hauptsturmführer	1944
Rost, Paul	SS–Scharführer	1984
Rum, Franz Albert	SS–Scharführer	1970
Ryba, Walter	SS–Unterscharführer	1943
Schafer, Herbert	SS–Scharführer	?
Schemmel, Franz	SS–Scharführer	1943

Schiffner, Karl	SS–Scharführer	?
Schreiber, Klaus	SS–Unterscharführer	?
Schulz, Erich	SS–Scharführer	?
Schumacher, Ernst	SS–Unterscharführer	?
Schütt, Heinz-Hans	SS–Scharführer	?
Stangl, Franz Paul	SS–Hauptsturmführer	1971
Steffl, Thomas	SS–Scharführer	1943
Stengelin, Ernst	SS–Unterscharführer	1943
Steubel, Karl	SS–Scharführer	1945
Sporleder	SS–Scharführer	?
Suchomel, Franz	SS–Scharführer	1979
Szpilny, Heinrich	SS–Scharführer	?
Thomalla, Richard	SS–Hauptsturmführer	1945
Unverhau, Heinrich	SS–Oberscharführer	?
Valaster, Erich Josef	SS–Scharführer	1943
Vey, Kurt	SS–Scharführer	?
Wagner, Gustav Franz	SS–Oberscharführer	1980
Wallerang, Bernard	SS–Scharführer	?
Weiss, Bruno	SS–Hauptscharführer	?
Wendland, Willi	SS–Scharführer	?
Werner, Kurt	SS–Scharführer	?
Wirth, Christian	SS–Sturmbannführer	1944
Wolf, Franz	SS–Unterscharführer	?
Wolf, Josef	SS–Unterscharführer	1943
Zierk, Ernst	SS–Unterscharführer	1972

Zdroje:

BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt–A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 38–40.

SCHELVIS, Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*, Oxford 2007, s. 247–266.

<https://www.sobiborinterviews.nl/en/extermination-camp/biographies-of-ss-men>

<http://www.jewishgen.org/Yizkor/belzec1/bel903.html>

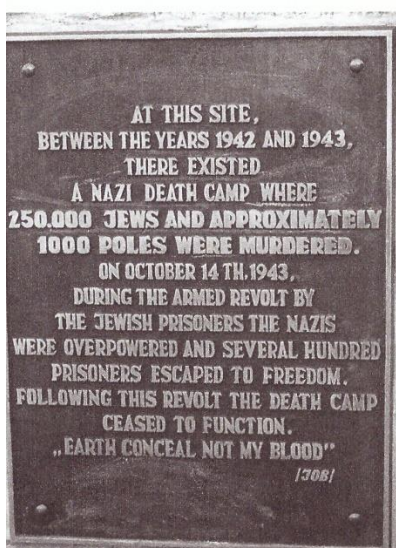
Příloha č. 13 – Sobibórský pomník vytvořený z popelu obětí

SOBIBOR MONUMENT — HILL OF ASHES
The ashes of over 250,000 Sobibor victims are collected here.

Zdroj scanu: BLATT, Thomas Toivi, *Sobibor: The Forgotten Revolt—A Survivor's Report*, Evanston 2004, s. 69 vlož. obr. příl.

Příloha č. 14 – Pamětní deska

Zdroj scanu: SCHELVIS, Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*, Oxford 2007, s. 17 vlož. obr. příl.

Příloha č. 15 – Monument umístěný na původní lokaci plynových komor

Zdroj scanu: SCHELVIS, Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp*, Oxford 2007, s. 31 vlož. obr. příl.